

1600-1923 YILLARI ARASI YABANCILAR İÇİN YAZILMIŞ DİL VE EDEBİYAT KİTAPLARINDA GEÇEN DİVAN EDEBİYATI ŞAİRLERİ

Sevim YILMAZ ÖNDER | ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0661-5981> | sevimiylmazonder.tde@gmail.com

Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-Türkiye / Assoc. Prof. Dr., Yıldız Technical University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature

Osman ATAŞ | ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8410-4573> | losmanatas@gmail.com

Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul-Türkiye / PhD Student, Yıldız Technical University, Institute of Social Sciences, Turkish Language and Literature

Elif ÖZCAN UĞUR | ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6695-9666> | elifozcanugur@gmail.com

Öğr. Gör. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-Türkiye / Lecturer Dr., Yıldız Technical University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature

Nurullah ARVAS | ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1894-0135> | nurullaharvas@windowsslive.com

Öğr. Gör. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, İstanbul-Türkiye / Lecturer Dr., Yıldız Technical University, Turkish Language Department, Istanbul-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/0547yzj13>

Gamzegül ÇITAK | ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5989-3857> | gamzegulcitak@gmail.com

Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-Türkiye / Research Assistant, Yıldız Technical University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature

Atıf Bilgisi/Citation: Yılmaz Önder, Sevim-Ataş, Osman-Özcan Uğur, Elif-Arvas, Nurullah-Çitak, Gamzegül. "1600-1923 Yılları Arası Yabancılar İçin Yazılmış Dil ve Edebiyat Kitaplarında Geçen Divan Edebiyatı Şairleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 34 (Prof. Dr. Hüseyin Akkaya Armağanı) (Haziran 2025), 45-87. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1633369> / Yılmaz Önder, Sevim-Ataş, Osman-Özcan Uğur, Elif-Arvas, Nurullah-Çitak, Gamzegül. "The Divan Poets in The Language and Literature Books Written for Foreigners, in The Years of 1600-1923". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 34 (In Honor of Prof. Dr. Hüseyin Akkaya) (June 2025), 45-87. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1633369>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 04.02.2025

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 06.03.2025

Yayın Tarihi/Date of Publication: 30.06.2025

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Yazar Katkıları/Author Contributions: Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1) Yazar-1 (%20) - Yazar-2 (%20)-Yazar-3 (%20)-Yazar 4 (%20)-Yazar 5 (%20); Veri Toplanması (CRediT 2) Yazar-1 (%20) - Yazar-2 (%20)-Yazar-3 (%20)-Yazar 4 (%20)-Yazar 5 (%20) - Veri Analizi-Doğrulama (CRediT 3-4-6-11); Yazar-1 (%20) - Yazar-2 (%20)-Yazar-3 (%20)-Yazar 4 (%20)-Yazar 5 (%20); Makalenin Yazımı (CRediT 12-13) Yazar-1 (%20) - Yazar-2 (%20)-Yazar-3 (%20)-Yazar 4 (%20)-Yazar 5 (%20); Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14) Yazar-1 (%20) - Yazar-2 (%20)-Yazar-3 (%20)-Yazar 4 (%20)-Yazar 5 (%20)/ Conceptualization (CRediT 1) Author-1 (%20) - Author -2 (%20)- Author -3 (%20)- Author 4 (%20)- Author 5 (%20); Data Curation (CRediT 2) Author-1 (%20) - Author -2 (%20)- Author -3 (%20)- Author 4 (%20)- Author 5 (%20); Investigation -Analysis -Validation (CRediT 3-4-6-11) Author-1 (%20) - Author -2 (%20)- Author -3 (%20)- Author 4 (%20)- Author 5 (%20); Writing (CRediT 12-13) Author-1 (%20) - Author -2 (%20)- Author -3 (%20)- Author 4 (%20)- Author 5 (%20); Writing - Review & Editing (CRediT 14) Author-1 (%20) - Author -2 (%20)- Author -3 (%20)- Author 4 (%20)- Author 5 (%20)

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebiyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır/Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

Bu makale "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Yazılan Türk Dili ve Edebiyatı Kitaplarının Kültür Aktarımı Bağlamında Değerlendirilmesi (1600-1923 Yılları Arası)" adıyla SBA-2022-5047 numaralı proje kapsamında Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (YTÜ BAP) tarafından desteklenmiştir. Yürütücülüğünü Doç. Dr. Sevim Yılmaz Önder'in yaptığı bu projenin sonucunda elde edilen verilerin analizinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Projenin konusu Osmanlı İmparatorluğunun 1600 ve 1923 yılları arasındaki süreçte ana dili Osmanlı Türkçesi olmayanlar için yazılmış Türk dili ve edebiyatı eserlerinin kültür aktarımı bağlamında değerlendirilmesidir.

ÖZET

İstanbul'un fethedilmesiyle Osmanlı bir imparatorluğa dönüşmüş ve bu durum Türk dilinin, edebiyatının ve kültürünün farklı bölgelere yayılması ile sonuçlanmıştır. Bu genişleme yabancıların Türkler ile etkileşim kurma ihtiyacını artırarak Türk dili, edebiyatı ve kültürü üzerine materyaller geliştirilmesini ve bu alanda uzmanlar yetiştirilmesini sağlamıştır. Venedik, Fransa, Avusturya ve Rusya gibi ülkelerin büyükelçileri, yetkilileri, askerleri ve tercümanları için Türkçe öğretmek amacıyla dil okulları kurulmuştur. Bu okulların ihtiyaçlarını karşılamak üzere kitaplar hazırlanmasının yanında ayrıca gezginler, savaş esirleri, diplomatlar ve din adamları tarafından Türkçe derlemeler, gramerler ve sözlükler yazılmıştır.

Bu çalışma 17. yüzyıldan Cumhuriyet dönemine kadar (1600-1923) ana dili Türkçe olmayanlar için hazırlanan Türk dili, edebiyatı ve kültürü kitaplarını incelemektedir. Bu kitaplarda bulunan metinlerin türleri, yazarları, içerikleri, tarihleri ve kopyaları arasındaki farklılıklar ile yazılma amaçları belirlenirken incelenen eserlerde tespit edilen metinlerin Türk kültürünün aktarımındaki rolünün tespiti hedeflenmiştir. Bu makalede Yûnus Emre, Süleyman Çelebi ve Yazıcıoğlu Mehmed gibi sade Türkçe ile yazan şairlerin yanı sıra Bâkî, Fuzûlî, Nefî ve Nâbî gibi yüksek Türkçe ile yazan Divan şairlerine ait toplam 33 şiire yer verilmiştir. Yapılan inceleme genellikle sosyal yaşamdan uzak olduğu düşünülen Divan edebiyatı metinlerinin yabancıların Türk dili, edebiyatı ve kültürü ediniminde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılar için Türkçe Öğretimi, Osmanlı araştırmaları, Osmanlı Türkçesi, Kültür aktarımı, Divan Edebiyatı.

THE DİVAN POETS IN THE LANGUAGE AND LITERATURE BOOKS WRITTEN FOR FOREIGNERS, IN THE YEARS OF 1600-1923 ABSTRACT

With the conquest of Istanbul, the Ottoman became an empire, leading to the spread of Turkish language, literature, and culture across various regions. This expansion created a need for foreigners to engage with Turkish, resulting in the training of experts and prompting academic attention, alongside the development of instructional materials on Turkish literature and culture. Language schools were established for ambassadors, officials, soldiers and dragomans from countries like Venice, France, Austria, and Russia, where Turkish was introduced to foreigners. Books were produced to meet the needs of these institutions, while travelers, prisoners of war, diplomats, and priests also created Turkish compilations, grammars and lexicons.

This study examines the works of Turkish language, literature, and culture created for non-native Ottoman Turkish speakers from the 17th century until the Republic (1600-1923). It identifies the types of texts contained within these works, their authors, contents, dates and variations between copies, along with their intended purposes. The role that these texts played in transmitting Turkish culture is also explored. Works by poets who composed in plain Turkish, such as Yûnus Emre, Süleyman Çelebi, and Yazıcıoğlu Mehmed, alongside Divan poets who wrote in high Turkish, such as Bâkî, Fuzûlî, Nefî and Nâbî, are included, consisting of a total of 33 poems from both groups. This analysis reveals that Divan literature, often considered distant from daily life, contributed to the acquisition of Turkish language, literature and culture by foreigners.

Keywords: Acquisition of language and literature, Turkish studies, Ottoman studies, Turkish language and literature, cultural transmission.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemiyle birlikte Balkan coğrafyasında ilerlemesi ve iskân politikası izlemesiyle başlayan süreçte Türkler diğer halklarla karşılaşmış, bu halklar Türk dilini ve edebiyatını öğrenmeye ilgi duymaya başlamışlardır. Osmanlı döneminde Türkçe resmî dil olunca devlet memurluğunda bulunan gayrimüslimler ileri seviyede Türkçe öğrenmişlerdir. Osmanlı'nın üç kıtaya yayılmasıyla birlikte Türk dili, edebiyatı ve kültürünü öğrenen tüccarlar, diplomatlar, tercümanlar, askerler, âlimler ve din adamları gibi yabancıların sayısı artmıştır. Bu dönemde Avrupa ile kurulan diplomatik ve politik temaslarla beraber Osmanlı toprakları içinde ve dışında Türk dili ve edebiyatı çalışmaları önemli bir aşama kaydetmiştir.

İmparatorluk topraklarında ticari hareketliliğin artması sonucu dil okulları açılmaya başlamıştır. Bunun önemli bir örneği, Venedik'in Osmanlı limanlarındaki faaliyetlerine bağlı olarak tercüman yetiştirmek amacıyla 1550-51 yıllarında açtığı *Venedik Dil Oğlanları Okulu* (Giovani di Lingua=Dil oğlanları)'dur. Burada Venedik hükümeti için Türkçe bilen ilk tercümanlar yetiştirilmiştir. Venediklilerden başka Fransızlar da *Fransız Dil Oğlanları Okulunu* (1669-1873) kurmuştur. Bu süreç Fransa Kralı XIV. Louis'nin seçtiği 10 çocuğun İstanbul'da Fransız Elçiliği binasında bulunan Kapüsen okuluna gönderilmesiyle başlamıştır. Bu okulun Türkçe dersleri hem elçilik görevlilerinden oluşan Fransız vatandaşları hem de Türk-Müslüman öğretmenler tarafından verilmiştir (Ağıldere, 2010: 696-700).

Viyana Üniversitesinde kurulan Doğu Dilleri bölümünde ilk Türkçe dersleri 1674 yılında Giovanni Baptista Podesta tarafından vermeye başlamış; ancak bu dönem kısa sürmüştür. Bunun üzerine Habsburg yönetimi öğrencileri eğitim için İstanbul'a göndermiştir. Elçilikte bulunan okul 1753'te kapatılmış ve bir yıl sonra, 1754 yılında Viyana'da *Avusturya İmparatorluk Şark Dilleri Akademisi* kurulmuştur (Procházka-Eisl, 2010: 681-682).

Polonya'da Türkçe ve Türk kültürüne olan ilgi 16. yüzyılda soylular ile başlasa da 17. yüzyılda bir duraklama yaşanmış, fakat daha sonra İstanbul'da 1766-1793 yılları arasında faaliyetlerini sürdürecektir olan *Polonya Şarkiyat Okulu* açılmıştır (Emiroğlu, 2016: 204-207).

Dil oğlanları okulu modasına Rusların da katılmasıyla 1724'te İstanbul'a dört Rus öğrenci gönderilmiş ve bu süreç Rus Çariçesi II. Katerina (1762-1796) devrinde de devam ettirilmiştir (Kapıcı, 2014: 75-77). Ayrıca 1819'da Rusya Hariciyesinde Asya Bölümünün açılması, Kazan Üniversitesinin (1804) Mirza Kazım Bey (1802-1870) önderliğinde Türkolojide parlak bir dönem geçirerek önemli araştırmalara imza atması, Moskova'da Lazarev *Şark Dilleri Enstitüsü*nün (1829) ve yine Mirza Kazım Bey öncülüğünde Petersburg Üniversitesi bünyesinde *Şark Dilleri Fakültesi*nin kurulması (1855) ile Rus akademisi Türkoloji alanında dünya çapında ün kazanmıştır (Kapıcı, 2014: 81-83; Ataş & Önder, 2022).

Osmanlı topraklarında açılan kurum ve kuruluşların yanında misyoner okulları da açılmış ve bunların sayısı 19. ve 20. yüzyıllarda hızlı bir şekilde artmıştır. Maarif Nezareti tarafından 1869 yılında yayımlanan Maarif Nizamnâmesi'nde (129. madde) gayrimüslim okulları ve yabancıların kurdukları okullar dahil olmak üzere devlet sınırları içerisindeki tüm okullarda eğitim dilinin Türkçe olmasına yönelik yönergeler hazırlanmış; ancak gerçek anlamda uygulanamamıştır. Maarif Nizamnâmesi'nden sonra çeşitli güncellemeler ve düzenlemeler getirilmiş, Sultan II. Abdülhamid'in emriyle 1896 yılı itibarıyla vilayet maarif yöneticileriyle ilgili yeni düzenlemeler yapılmış, gayrimüslim okullarında ve yabancıların açtıkları okullarda Türkçenin öğretilmesi şartı getirilmiştir (Mutlu, 1999: 7-8, 14-15).

Osmanlı topraklarında yabancı uyruklu kişiler ve yabancı hükümetler tarafından kurulan kurumlarda Türk dili ve edebiyatı dersinin okutulduğu bilinmektedir. Halep'te bulunan ve Almanların 20. yüzyılın hemen başlarında kurduğu *Alman Âli Mektebi* ve aynı yüzyılın ilk çeyreğinde açılan *Selanik Alman İdadisi* bu kurumlara örnektir. Fransızlar da imparatorluk içerisinde etkin çalışmalar yürütmüş, özellikle 19-20. yüzyıllar arasında geçen zamanda İstanbul başta olmak üzere Beyrut, Edirne, Hayfa, İskenderiye, İzmir, Kahire, Kudüs, Lübnan, Mısır, Şam ve Yafa'da Fransız okulları açılmıştır. Edirne'deki *Mineur Conventuel Mektebinde*, İstanbul'daki *Notre Dame de Sionda* Türk dilinde okuma ve yazma derslerinin verildiği bilinmektedir. İngilizlerin 1911'de açtığı *Edirne İngiliz Okulunda* Rum, Ermeni, Yahudi ve Bulgarlara (Mutlu, 1999: 91-94, 121, 126, 191, 239), *İzmir Bornova Özel Ticaret Okulunda* (1831) ise İngiliz kökenli gençler için okul müfredatlarında Türkçeye de yer verilmiştir (Tutsak, 1996: 47).

Ermeni tebaasına yönelik yoğun misyonerlik faaliyetleri içerisinde olan *American Board of Commissioners for Foreign Missions* teşkilatının İstanbul'da 1834'te kurduğu ve Ermeni cemaatinin ileri gelenlerinin baskısı nedeniyle 1837'de kapatılan *Pera Erkek Okulunda* Türkçe öğretilmekteydi. İstanbul dışında *American International College* (Milletlerarası İzmir Koleji) 1878 yılında bölgede yaşayan çeşitli milletlerden öğrencilerin kabul edildiği bir okuldu. Yine misyonerler tarafından İstanbul'da kurulan *Robert Kolejide* (1861) yirmi farklı milletten öğrenci Türkçe eğitimi de alıyordu (Padem, 2020: 19-22, 70). İstanbul'da 1842 yılında açılan *Kadıköy Mikhitarist Papaz Okulunun* müdürlerinden Samuel Katırcıyan (Samuel Catergian) Türkçe mükâleme kitabı *Guide de Conversation Turc-Français-Allemand*'ı yazmıştı. Fransız *Saint*

Euphemie Kız Okulunun (1895) ve *Haydarpasha Alman Okulunun* (1894) ruhsatlı okul statüsünde olmalarının da etkisiyle Türk dili ve edebiyatı dersi müfredatlarında yer almaktaydı (Erkan, 2001: 149, 165-167).

Avusturyalıların 1856'da özellikle Katolik Ermeniler için kurmuş olduğu *Mikhitarist Kolejinde*, Fransız *Saint Joseph Kolejinde*, İtalyanların *Ticaret Mektebinde* 1898 itibarıyla ve yine Avusturyalıların açmış oldukları okullardan *Elsine Mektebinde* 1913 yılı itibarıyla Türkçe dersleri verilmekteydi (Tutsak, 1996: 47-48, 240-244).

American Board merkezli *Merzifon Anadolu Kolejinde*, Antep'te kurulan *Merkezi Türkiye Kolejinin* ve Maraş'ta açılan *Merkezi Türkiye Kız Kolejinin* ders programlarında ve yine Maraş'ta yabancılar tarafından kurulan *Alman Kız Rüşd-i İdadisinin* eğitim planında Türkçe ve Türk tarihi dersleri bulunmaktaydı (Padem, 2020: 57-62, 65).

Osmanlı coğrafyasında ve Avrupa'da Türkçeye olan ilginin artması sonucu yabancılar tarafından Türk dilini, edebiyatını ve kültürünü tanıtan kitaplar yazılmaya başlandı. Bu bağlamda Avrupa'da yazılan ilk Türkçe gramer denemesi Floransa'nın İstanbul elçiliği kâtiplerinden Filippo Argenti'nin İtalyan tüccarlar için kaleme aldığı *Regola del Parlare Turcho et Vocabulario de Nomi et Verbi* (Türk Dilinin Konuşma Kuralları ve İsim, Fiil Lügatçesi) adlı eseridir.¹ Avrupa'da yazılan Türkçe gramerlerden ilki 1611 yılında eski bir savaş tutsağı olan Pietro Ferraguto'nun Katolik Cizvit misyonerleri için hazırladığı *Grammatica Turchesca* adlı kitaptır. Avrupa'da basılan ilk Türkçe gramer ise Avrupa kıtasında ilk Türkoloji profesörü ünvanıyla Leipzig Üniversitesinde Türkçe dersleri veren Stuttgartlı Hieronymus Megiser tarafından 1612'de *Institutionum Linguae Libri Quatuor* (Dört Bölümde Türk Dilinin Esasları) adıyla basılmıştır (Dilaçar, 1971: 198-199, 210).

Osmanlı Devleti'nde yabancılar Türk dili, edebiyatı ve kültürünü tanıtmak gayesiyle yazılan önemli eserlerden bazıları şunlardır:

- 1850, *Alphabet turc suivi d'une méthode* (Türk Alfabeti ve Ardıl Bir Yöntem), P. J. Sinan.
- 1852, *Dialogues français-turcs, Précédés d'une vocabulaire* (Fransızca-Türkçe Diyaloglar, Öncelikli Bir Kelime Hazinesi), Eram Güzeloğlu.
- 1854, *Abrégé de Grammaire Turque* (Sadeleştirilmiş Türkçe Dil Bilgisi), P. J. Sinan.
- 1855, *Grammatik der Osmanischen Sprache von Fu'ad Efendi und Ğävdat-Efendi* (Fuad Efendi ve Cevdet Efendi'nin Osmanlıca Dil Bilgisi), H. August Kellgren.
- 1863, *Elifbâ-yı Osmânî*, Selim Sabit Efendi.
- 1884, *Kitabü't-Tuhfetü'l-Abbasiyetü'l-Medreset el-Aliyetü't-Tevfikiye*, Mehmet Mihri.
- 1912, *Grammaire Analytique De La Langue Turque* (Türk Dilinin Sarfı Tahlilisi), B. T. Andon.

Bu konuda Avrupalı bilginler tarafından hazırlanan bazı konuşma kılavuzları, sözlükler ve dil bilgisi kitapları da şunlardır:

- 1533, *Regola Del Parlare Turcho Et Vocabulario de Nomi et Verbi* (Türkçe Konuşma Kuralları ve İsim-Fiil Sözlükçesi) - Filippo Argenti.
- 1611, *Grammatica Turchesca* (Türkçe Dil Bilgisi), Pietro Ferraguto.
- 1612, *Institutionum Linguae Libri Quatuor* (Dört Bölümde Türk Dilinin Esasları), Hieronymus Megiser.
- 1724, *Primi Principi Della Grammatica Turca* (Türkçe Dil Bilgisinin İlkeleri), Leonardo Antonelli.
- 1730, *Grammaire Turque Ou Méthode Courte Et Facile Pour Apprendre La Langue Turque* (Türkçe Dil Bilgisi veya Türkçe Öğrenmek İçin Kısa ve Kolay Bir Yöntem), Jean Baptiste Daniel Holdermann.
- 1839, *Le Guide De La Conversation En Français Et En Turc* (Fransızca ve Türkçe Konuşma Kılavuzu), Thomas Xavier Bianchi.
- 1846, *Grammaire Raisonnée de la Langue Ottomane* (Osmanlı Dilinin Gerekçeli Dil Bilgisi), William Redhouse.
- 1854, *A Reading Book of the Turkish with a Grammer and Vocabulary* (Dil Bilgisi ve Sözlüklü Türkçe Okuma Kitabı), William Burckhardt Barker.

¹ Dilaçar (1971), içinde konuşmaya yarar cümleler ile isim ve fiil listelerinin bulunduğu 535 sayfalık bu kitabın modern anlamda bir gramer sayılamayacağını belirtir.

- 1855, *The Turkish Campaigner's Vade-Mecum of Ottoman Colloquial* (Türk Seferine Gideceklere Osmanlı Türkçesinin Konuşma Dili Cep Kılavuzu), William Redhouse.
- 1875, *Török Nyelvtan* (Türkçe Dil Bilgisi), Gábor Bálint de Szentkatolnai.
- 1877, *A Simple Transliterated Grammar of the Turkish Language with Dialogues and Vocabulary* (Diyaloglar ve Sözcüklerle Birlikte Türk Dilinin Basit Çevirisel Dil Bilgisi), Edwin Arnold.
- 1884, *A Simplified Grammar of the Ottoman-Turkish Language* (Basitleştirilmiş Osmanlı Türkçesi Dil Bilgisi), William Redhouse.
- 1920, *Grammaire de Langue Turque* (Türkçe Dil Bilgisi), Jean Deny.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına değin geçen takribi 600 senelik bu süreçte geniş bir coğrafyada yaşamını sürdüren Türklerin konuştuğu dili öğrenmek isteyenler için farklı milletlere mensup yazarlar farklı türlerde eserler meydana getirmiştir.

Bu çalışmada 1600-1923 yılları arasında Osmanlı Türkçesi ve edebiyatı alanında anadili Türkçe olmayanlar için hazırlanan ve yayımlanan eserler taranmıştır. Türk dilini, edebiyatını ve kültürünü tanıtmaya amacı taşıyan bu eserler arasında anlatım dili Almanca, İngilizce, İtalyanca, Fransızca, Macarca ve Yunancanın yanı sıra Arapça, Ermenice, Farsça, Rusça ve Latince olan 140 adet kitap incelenmiştir. Söz konusu eserler gramer, sözlük, atasözü derlemeleri, söz kitapları, mükâleme, cep kitapçıkları, ders ve okuma kitaplarıdır. Bunların 9'unda Divan edebiyatı şiirleri tespit edilmiştir. Çalışmaya konu olan eserler anlatım dilleri bakımından Almanca, Ermenice, Fransızca, İngilizce, Latince, Macarca, Rusça ve Yunanca olmak üzere 8 farklı dilde yazılmıştır:

1703, *Cursus Grammaticalis Linguarum Orientalium: Scilicet Arabicæ, Persicæ et Turcicæ III* (Doğu Dilleri Gramer Kursu: Arapça, Farsça ve Türkçe Üzerine), Joanne Baptista Podesta.

1829, *Abrégé de la Grammaire Turque* (Kısa Türkçe Gramer), Jean Ch. Besse.

1832, *A Grammar of the Turkish Language* (Türkçe Gramer), Arthur Lumley Davids.

1846, *Obshchaya Grammatika Turetsko-Tatarskogo Yazyka* (Türk-Tatar Dilinin Umumi Grameri), Aleksandr Mirza Kazım-Bey.

1874, *Othomaniki Grammatiki* (Sarf-ı Osmanî), Aleksandros Konstantinidis.

1886, *Chashak Osmanean Gragitut 'ean* (Mezak-i Edebiyyat-ı Osmaniyye), Mihran Apikyan.

1891, *The Literature of the Turks: A Turkish Chrestomathy* (Türk Edebiyatı: Türkçe Seçkiler), Charles Wells.

1905, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvökönyv-Nyelvtan, Szótár, Olvasmányok* (Mecmu'â-i Lisân-ı Osmânî), Ignác Kúnos.

1916, *Hilfsbuch für Vorlesungen über das Osmanisch-Türkische I* (Osmanlı Türkçesi Dersleri İçin Yardımcı Kitap), Georg Jacob.

Söz konusu yazarlar, kitaplarında gramer materyali açısından seleflerinin çok ötesine geçemeyeceklerinin farkında olduklarını anlatırlar. Onlara göre Türk dili, edebiyatı ve kültürü öğrenimi hususunda öne çıkan en büyük engellerden biri özellikle Avrupalı öğrencilerin dil bilgisini öğrendikten sonra okuyacak bir şey bulmakta yaşadıkları zorluklardır. Avrupa'da antoloji benzeri kitapların azlığının, Avrupalılarda "Türklerin edebiyatı olmadığı" önyargısının oluşmasına sebep olduğunu düşünen yazarlar, eserlerinde bu düşüncenin doğru olmadığını anlatarak Türklerin çeşitli ve ilgi uyandırıcı bir edebiyata sahip olduğunu bildirirler. Ayrıca Osmanlı edebiyatına ait eserlerin çoğunlukla nadir ve pahalı el yazmaları olduğunu bildiren yazarlar bunları elde etmek için büyük miktarda para harcanması gerektiğini dile getirmişlerdir. Avrupalı öğrencilerin Türk dilini, edebiyatını ve kültürünü öğrenmeleri için hazırlanan ilk kitaplar, el yazmalarından yararlanılarak hazırlandığı için çeviri veya notlar olmadan Türkçe olarak yazılmış bazı hikâyelerden oluşur. Yazarlara göre bu metinler o kadar eski ve kusurludur ki sıradan bir okuyucu için okumak ve anlamak çok zordur (Wells, 1891: IX-X).

İmparatorlukta tek bir ağız (diyalekt) kullanılmadığının farkında olan yazarlar karşılaştıkları dili genellikle ikiye ayırırlar: "Kaba dil, yerel dil, konuşma dili" olarak adlandırılan halk dili ve "ince dil, edebî dil, İstanbul seçkinlerinin dili" şeklinde tanımlanan edebiyat dili (Kúnos, 1905: 1-2, 53; Çiçek, 2020: 200). Amaçlarının Osmanlı Türkçesinin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamak ve bu dile ait çok yönlü tüm dilsel materyali de toplamaya çalışmak olduğunu bildiren yazarlar "halk dilinden başlayarak daha ileri güzellikler sunan metinleri" derlediklerini anlatırlar. "Türk dili

ve kültürü öğreniminin daha yüksek ve ileri düzeyi” olarak tanımladıkları yüksek edebiyatın dilini bilinçli şekilde anlayabilmek için önemli ölçüde Arapça ve Farsça kelime hazinesi ve bunların morfolojik özelliklerini bilmek gerektiğini bildirirler. Bu yüzden yazdıkları kitaplardaki gramer bölümünü ikiye ayırarak öncelikle Türk dilinin dil bilgisi ve daha sonra Arapça, Farsça dil bilgisi ve şekil bilgisi kurallarını anlatırlar. Ayrıca söz konusu edebî metinlerin transkripsiyonunda kullandıkları seslerin aslında eğitimlilerin telaffuzunu gösterdiğini bildirirler.

Gramer kitapları, antolojiler gibi edebî kültürü oluşturma, aktarma ve yayma görevleri olmamasına rağmen taşıdıkları yazılı ve sözlü edebî ürünler ile edebî kültürün oluşmasına, aktarılmasına ve yayılmasına dolaylı yoldan hizmet ederler (Karahana, 2010). Davids’in kitabında Türk kültürünün en önemli öğelerinden olan vefa borcunu anlatan “tuz-ekmek hakkı” deyiminin öğretilmesi kültür aktarımına iyi bir örnektir. Bundan başka bir şiirin öğrencilere ezberletilmesi yoluyla birçok dil bilgisi yapısı öğretilir. Bu şekilde ahenk öğelerinin de yardımı ile bu yapıların kolaylıkla hatırlanması sağlanarak hem kelimeler daha çabuk bir şekilde öğretilcek hem de kültürel bir değerin aktarımı sağlanacaktır. (Kayaokay, 2018: 34).

Yabancılar için Yazılan Dil ve Edebiyat Kitaplarında Divan Şairleri

Yazı dili olarak gelişen Batı Türkçesi, Selçuklu Devleti’nin mirasını devralan Anadolu beyliklerinde Farsça bilmeyen sultanlar ve beylerin saraylarında ilgi görmeye başlar. Siyasi hâkimiyeti genişletme isteği ile hem kültür hem de sanat alanlarında rekabetin hâkim olduğu Osmanlı sarayı, şairler için cazip bir merkez hâline gelmiştir. Altı yüz yıllık bir geçmişe sahip olan Dîvân şiiri varlığını sürdürdüğü son yıllara kadar birçok üstat ve önemli şair yetiştirmeyi sürdürür (Akün, 1994: 389-390).

Türk dili ve edebiyatı öğretimi için yazılan 140 eserin 9’unda Abdurrahman Sâmî Paşa, Ahmedî, Bağdatlı Rûhî, Bâkî, Cem Sultan, Enderunlu Fâzıl, Enderunlu Vâsıf, Fuzûlî, Kemalpaşazâde, Mesîhî, Muhibbî, Nâbî, Nahîfî, Nef’î, Süleyman Çelebi, Sürûrî, Şâhî, Taşlıcalı Yahya, Yazıcıoğlu Mehmed ve Yûnus Emre’ye ait olmak üzere 20 farklı şaire ait toplam 33 şiir tespit edilmiştir:

Divan Şairi	Şiirin Başlığı ve Geçtiği Divan	Tespit Edildiği Eser
Abdurrahmân Sâmî Paşa	Dîvânçe-i Sâmî²: - Kâmil Paşa Hazretlerinin Sadâretlerine Olan Târîhdir - Târîh Berây-ı Velâdet-i Hidîv-i Mısır - Fu’âd Paşa Merhûmun Vefâtına Söylenen Târîhdir - Mısır’da Yazılan Beyt-i Târîh-i Mücevher	Konstantinidis 1874
Ahmedî	İskendernâme: “Dâsitân-ı Cûlûs-ı İskender Be-Raht-ı Pâdişâhî-Ve Sıfat-ı Şirin” Faslı adlı fasıl - Nasîhat-cüsten-i İskender Ez-hükemâ-yı Yûnân - Nasîhatnâme-i Eflâtûn Hakîm adlı fasıl - Müşâhede-kerden-i İskender Dahme-i İskender ki Pîş Ez-Ü Bûd adlı fasıl	Davids 1832

² Abdurrahmân Sâmî Paşa’nın bu şiirlerinin başlıkları *Dîvânçe-i Sâmî*’den alınmıştır.

Bâkî	Bâkî Dîvânı: • Aşkî bülbül gibi beyân edelim • Mahabbet bahridir âhım yelinden mevc urur yaşım	Davids 1832
Bağdatlı Rûhî	Rûhî Dîvânı: • Sanman bizi ki şîre-i engûr ile mestiz	Davids 1832
Cem Sultân	Cem Sultân Dîvânı: • Güfte-i Sultân Cem	Apikyan 1886
Enderunlu Fâzıl	Fâzıl Dîvânı: • Münâcât-ı Mâa't-temcîd • Mersiye-i Hesnâ Kalfa	Apikyan 1886
Enderunlu Vâsıf	Vâsıf Dîvânı: • Münâcât • Müseddes-i Vâsıf-ı Enderûnî	Apikyan 1886
Fuzûlî	Fuzûlî Dîvânı: • Münâcât • Harîs Mâl ile Hâbîs Menâl	Apikyan 1886
Kazasker Kemalpaşazâde (İbn Kemal)	Kemalpaşazâde Dîvânı: • Azmde nev-civân hazmde pîr	Apikyan 1886
Mesîhî	Mesîhî Dîvânı: • Diple bülbül kıssasın kim geldi eyyâm-ı bahâr	Davids 1832 Wells 1891
Muhibbî (Kânûnî Sultan Süleyman)	Muhibbî Dîvânı: • Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi • Senün hüsnün cihânda güft ü gûdur • Allâh Allâh diyelim sancak-ı şâhî çekelim	Wells 1891 Kúnos 1905 Jacob 1916

Nâbî	Hayriyye: • Dâniş-i Envâ'-ı Ulûm Nâbî Dîvânı: • Bilâ-garaz ve ivaz dünyada bir şey olmaz	Apikyan 1886
Nahîfî	Nahîfî Dîvânı: • Hande bî-çâre âşuk u cânânın arar	Besse 1829
Nef'î	Nef'î Dîvânı: • Der Medh-i Sultân Ahmed Hân	Apikyan 1886
Süleyman Çelebi	Vesîletü'n-Necât: • Ey risâlet çarhı üzre mâh-ı tâbân	Podesta 1703
Sürûrî	Sürûrî Dîvânı: • Hayri Efendi hayr ile Râşid Efendi rüşd ile	Konstantinidis 1874
Şâhî (Şehzâde Bâyezid)	Şâhî Dîvânı: • Güfte-i Şehzâde Bâyezid	Apikyan 1886
Taşlıcalı Yahya	Şâh u Gedâ: • Nâgehân sûr-ı Hak urulsa gerek	Davids 1832
Yazıcıoğlu Mehmed	Muhammediye: • Oruç tutsa olmasa makbûl pes ölicegez	Mirza Kazım 1846
Yûnus Emre	Yûnus Emre Dîvânı: • Şol cennetin ırmakları	Jacob 1916

15-19. yüzyıllar arasında yaşamış olan bu 20 şairin 33 şiirinde Arap, Latin, Ermeni ve Grek olmak üzere toplamda dört farklı alfabe kullanıldığı görülmüştür. Kimi zaman Aleksandros Konstantinidis'in gramerinde olduğu gibi Arap

alfabesini okuyamayan Rumlar ve Karamanlılar³ için hem Arap hem de Grek alfabesi kullanılmıştır. Kimi zaman Jean Ch. Besse'in eserinde olduğu gibi Arap alfabesinin yanı sıra "Prononciation (telaffuz)" başlığı ile şiirin Latin alfabesiyle transkripsiyonu yapılarak Avrupalılar için okunması ve anlaşılması kolaylaştırılmıştır. Kimi zaman da Mihran Apikyan'ın eserinde olduğu gibi asıl hedef kitlesi anadili Türkçe olmayan Osmanlı tebaasından Ermeni vatandaşlar için Arap harfli şiirin doğru anlaşılması amacıyla lügatçesi Ermenicede verilmiştir. Çalışmamızda farklı alfabelerle transkripsiyonu yapılmış bu şiirlerin incelenmesi sırasında söz konusu kitapların diline mümkün olduğunca sadık kalınmaya çalışılmıştır. Buradaki amaç şiirin en kusursuz formunu elde etmek değildir. Bu konuda Eski Türk Edebiyatı uzmanlarının birçok kıymetli çalışması mevcuttur. Burada asıl amaç akademik denilebilecek bir metotla hazırlanan ilk Türk dili ve edebiyatı kitaplarındaki şiirleri ve mümkünse farklı varyantlarını tespit etmek ve böylece her ne kadar yüksek dil ürünü olsa da Divan edebiyatı şiirlerini okuyabilen ve anlayabilen kitle içinde kullanılan şekilleri keşfetmektir. Bu nedenle maddi hata olduğu düşünülmeyen farklılıklar korunmuştur. Ancak dönem uzmanlarının hazırladıkları çalışmalar ile bu şiirler özenle karşılaştırılmıştır. Maddi hatalar düzeltilerek sorun tespiti dipnotta - referanslarıyla beraber- detaylı şekilde anlatılmıştır. Eserlerde geçen telaffuz şekilleri muhtemelen şiirlerin derlendiği dönemin ses özelliklerini yansıttığından ses bilgisi açısından önem arz eden şekiller -aruz veznine uygun olmasa bile- tercih edilmiştir. Ayrıca şiirlerdeki mısra ve beyit sayılarındaki eksik ve farklılıklar dipnotta okuyuculara sunulmuştur.

1. Abdurrahmân Sâmî Paşa (d. 1792 – ö. 1881)

Sâmî mahlaslı şairin asıl adı Abdurrahmân'dır. 1792'de Mora'da doğan şair, babasından aldığı eğitime ilaveten dönemin meşhur âlimlerinden iyi bir tahsil görüp Arapça, Farsça, Fransızca, İbranice, Latince ve Yunanca öğrenmiştir. Halvetî tarikatına mensup bir aileden gelen Sâmî Paşa Kâhire'deki meşhur Bulak Matbaası'nda müdürlük, divan muavinliği, kâtiplik, vekâyi nazırlığı gibi görevlerde bulunmuştur. Daha sonra Mısır ve İstanbul'da üst düzey görevlere getirilirken bir süre Rumeli müfettişliği vazifesini icra eden şair bu görevinin ardından Meclis-i Vâlâ azalığına tayin edilir. 1881 yılında İstanbul'da vefat eder. Naaşı Sultan II. Mahmûd Hân türbesine defnedilen Sâmî Paşa'nın eserleri *Dîvânçe*, *Sergüzeşt-i Sâmî*, *Rumûzü'l-Hikem*, *İnşâ-yı Sâmî* ve *Kışver-i Derûn*'dir. (Gümüş, 2013).

Tanzimat döneminin yeni şiir anlayışıyla birlikte geleneksel tarzı da devam ettiren Abdurrahmân Sâmî Paşa'nın şiirlerinin yer aldığı eser Aleksandros Konstantinidis'in grameridir. Eserde Arap ve Grek olmak üzere iki farklı alfabeyle yazılan bu şiirler Yunancaya tercüme edilmiştir (Konstantinidis, 1874: 243-248). Şiirlerin transkripsiyonunda -zamanının telaffuzunu göstermesi açısından- Grek alfabesi önem arz etmektedir (bkz. Ek 1).

Osmanlılarda doğum, ölüm, bina inşası ve önemli olaylar için şiirle tarih düşürme geleneği oldukça yaygındır. Tamamı *Dîvânçe*'de tespit edilen aşağıdaki şiirlerde Sâmî Paşa, Kâmil Paşa'nın sadareti, Mısır Hidivi İbrahim Paşa'nın doğumu ve Fuâd Paşa'nın vefatına tarih düşürmüştür (Kesik, 2022: 26, 30, 32):

Âfitâb-ı saltanat gösterdi bir târîh-i nev

Bedr-i kâmindir bu günden burc-ı sadrın tâlî'i⁴

***

Ka'be-yi⁵ kalbi dolandım birle târîh⁶ dedim

Beyt-i İbrâhîm doldu⁷ nûr-ı İsmâîl⁸ ile⁹

***

Ey zâyir-i¹⁰ sâhib¹¹-nefes hubb-ı sivâdan meyli kes

³ Anadolu'da yaşamış olan Karamanlılar, anadili Türkçe olan ve eserlerinde Grek alfabesi kullanan Ortodoks bir cemaattir. Konuştukları ve yazdıkları dil Karamanlıca ya Karamanlı Türkçesi olarak adlandırılır. 1923'te imzalanan Lozan mübadelesi sonucu Yunanistan'a gönderildiler. Detaylı bilgi için bk. Sevim Y. Önder, 2016: 64-80.

⁴ *Dîvânçe-i Sâmî*'de bu şiirin başlığı: "Kâmil Paşa Hazretlerinin Sadâretlerine Olan Târîhdir".

⁵ Ka'be-yi: Ka'be-i (Kesik, 2022: 26).

⁶ târîhın: târîhin (Kesik, 2022: 26).

⁷ doldu: touldu (Kesik, 2022: 26).

⁸ İsmâîl: İsmâ'il (Kesik, 2022: 26).

⁹ *Dîvânçe-i Sâmî*'de bu şiirin başlığı: "Târîh Berây-ı Velâdet-i Hidiv-i Mısır".

¹⁰ zâyir-i: zâ'ir-i (Kesik, 2022: 32).

¹¹ sâhib: sâhib (Kesik, 2022: 32).

Dünyâda kalmaz hiç kes Allâh bes bâkî¹² heves

Her ten biter bir derd ile gâh germ ile gâh serd ile¹³
Oğraşmağa¹⁴ her ferd ile deymeze bu dünyâ-yı ahas¹⁵

Ben de Fu'âd-ı asr idim¹⁶ fass-ı¹⁷ nigîn-i sadr idim
Nakş-ı hümayûn-satr idim¹⁸ gösterdi çarh rûy-ı abes

Dil-haste oldum bir zamân tedric ile bitti tûvân¹⁹
Uçtu nihâyet murg-ı cân çünkü harâb oldu kafes²⁰

Söndü çerâğ-ı âfiyet zulmette²¹ kaldı şeş cihet
Açıldı subh-ı âhret²² envâr-ı Hak'dan muktebes

Buldum o dem Sübhânımı arz eyledim isyânımı
Matlûb idip²³ gufrânımı rahmetle oldu dâd-res

Yâ Rab bu abd-i rû-siyâh etdimse de yüz bin günâh
Dergâhını kıldım penâh afvındır ancak mültemes

Târîhdir ism-i Gafûr lâ-büdd eder sirri²⁴ zuhûr
Afv olunur her bir kusûr Allâh bes bâkî²⁵ heves²⁶

***

Be-sıbt-i Muhammed²⁷ dü çeşm-i Alî
Sebîl itti kevseri Mehmed²⁸ Alî²⁹

¹² bâkî: bâkî (Kesik, 2022: 32).

¹³ gâh germ ile gâh serd ile: geh germ ile geh serd ile (Kesik, 2022: 32).

¹⁴ oğraşmağa: uğraşmağa (Kesik, 2022: 32).

¹⁵ deymeze bu dünyâ-yı ahas: değmez bu dünyâ-yı ehas (Kesik, 2022: 32).

¹⁶ idim: idim (Konstantinidis, 1874: 246).

¹⁷ fass-ı: fas (Konstantinidis, 1874: 246).

¹⁸ idim: idim (Konstantinidis, 1874: 246).

¹⁹ tedric ile bitti tûvân: tedric ile bitdi tûvân (Kesik, 2022: 32).

²⁰ Uçtu nihâyet murg-ı cân çünkü harâb oldu kafes: Uçdu nihâyet murg-ı cân çünkü harâb oldu kafes (Kesik, 2022: 32).

²¹ zulmette: zulmetde (Kesik, 2022: 32).

²² âhret: âhiret (Kesik, 2022: 32).

²³ idip: edip (Kesik, 2022: 32).

²⁴ sirri: sırri (Kesik, 2022: 32).

²⁵ bâkî: bâkî (Kesik, 2022: 32).

²⁶ *Dîvânçe-i Sâmî*'de bu şiirin başlığı: "Fu'âd Paşa Merhûmun Vefâtına Söylenen Târîhdir".

²⁷ Be-sıbt-i Muhammed (metinde *Mehmedi*): Basît-i Muhammed (Kesik, 2022: 30). Burada muhtemelen ب harfinin, ى harfi ile karıştırılması sonucu yanlış okunmuştur. Anlam bakımından *basît* okunması mümkün değildir. Konstantinidis'in eserinde hem Arap harfli hem de Grek harfli şiirde açıkça "be-sıbt-i" olduğu görülmektedir (Konstantinidis, 1874: 248).

²⁸ kevseri Mehmed: kevser Muhammed (Kesik, 2022: 30).

²⁹ *Dîvânçe-i Sâmî*'de bu şiirin başlığı: "Mısır'da Yazılan Beyt-i Târîh-i Mücevher".

2. Ahmedî (d. 735 (1334-35)? - ö. 815/1412-13)

Tam olarak bilinmemekle birlikte 735 (1334-35) senesinde doğduğu düşünülen Ahmedî'nin lakabı Tâceddin, asıl ismi ise İbrâhim'dir. Öğrenim hayatının ilk yılları bilinmezken kaynaklarda ilmini artırmak üzere Mısır'a gittiği yazılıdır. Döndükten sonra bir dönem Aydınoğulları himayesine girdiği bilinmektedir. *İskendernâme*'deki "Mevlid" kısmı, münasebetini ölümüne kadar (1410) devam ettirdiği Emîr Süleyman zamanında Bursa'da yazılmıştır (810/1407). Mecdî, Ahmedî'nin seksen yaşını aştığı bir dönemde Amasya'da öldüğünü kaydetmiştir. Eserleri: *İskendernâme*, *Dîvân*, *Mirkâtü'l-Edeb*, *Cemşîd ü Hurşîd ve Tervîhu'l-Ervâh* (Kut, 1989: 165-166).

Arthur Lumley Davids'in eserinde tespit edilen *İskendernâme*'nin farklı fasıllarından alıntılanan beyitlerde Büyük İskender'in hayatı anlatılır (Davids, 1832: 22, 52, 54, 55). "Dâsitân-ı cülûs-ı İskender be-raht-ı pâdişâhî ve sıfat-ı şîrîn" başlıklı fasılda İskender hakkında genel bilginin verilmesi ve Rum padişahı olarak tahta çıkışının anlatıldığı bölümden 608-610 arasında toplam üç beyit vardır (Akdoğan, 2019: 259):

Söz ile³⁰ düzet mugannî sâzunu

Rast it her yerde³¹ âvâzunu

Nagme-sâz olup nüvâda söylegil

Cümle 'uşşâkı³² muhayyer eylegil

Çün Sikender oldu Rûma pâdişâh

Dürlü gevherden düzetdi tâc-gâh

"Nasihat-cüsten-i İskender ez-hükemâ-yı Yûnân ve nasihatnâme-i Eflâtûn Hakîm" başlıklı fasıllardan alınan 722-723 ve 744-745 numaralı dört beyitte İskender daha başarılı olmak için çevresindeki akıllı kişilerden kendisine nasihat bildiren mektuplar yazmasını ister (Akdoğan, 2019: 271-273):

Dördünüz dörd nâme yazun sûd-mend

Kim ola³³ her nâmede çok dürlü pend

Tâ ki ol sözleri sizden işidem

Devletüm³⁴ arta çün anı iş idem

***

Halka sen ger ehl-i şefkat olasin

Hâlıkı kendüne müşfik bulasin

Kişi kim gönlinde şefkat³⁵ olmaya

Kimse[yi] kendüye müşfik bulmaya

"Müşâhede-kerden-i İskender Dahme-i İskender ki Piş Ez-Û Bûd" başlıklı fasıldan alınan 7996, 7997-7999 numaralı beyitten -yanlışlıkla- oluşturulan iki beyitte kendisini Zülkarneyn olarak adlandıran İskender, doğuda ve batıda bulunan bütün memleketleri ele geçiren çok güçlü bir padişah olduğunu anlatır.

³⁰ söz ile: sûz-ile (Akdoğan, 2019: 259).

³¹ yerde: perdede (Akdoğan, 2019: 259).

³² uşşâkı: âşık (Davids, 1832: 54).

³³ kim ola: k'ola (Akdoğan, 2019: 271).

³⁴ devletim: devletimiz (Davids, 1832: 55).

³⁵ şefkat: sefkat (Akdoğan, 2019: 273). ش harfinin noktası unutulmuştur.

Şâh-ı Zülkarneyn kim dirler benim³⁶

Yedi iklimi dutan server benim³⁷

Kılıc[ım]la şark u garbı almışam

‘Âkıbet ayruga koyub³⁸ gitmişem³⁹

3. Bağdatlı Ruhi (ö. 1014/1605-1606)

Bağdat’ta doğan Bağdâdî Rûhî mahlaslı şairin asıl ismi Osman’dır. Yakın dostu olan ve tezkiresi bulunan Ahdî’ye göre şairin babası, Kanûnî devrinde imparatorluk ordusu ile Bağdat’a giderek yaşamına burada devam eden Rumelili bir sipahidir. Rûhî’nin Mevlevî olduğunu bildiren Esrar Dede, şairin gezmeyi sevdiğini, bir süreliğine İstanbul’da bulunan Galata Mevlevîhanesi’nde kaldıktan sonra Konya’da Mevlânâ Türbesi’ni ziyaretinin ardından yolculuğuna Şam ve Hicaz istikametinde devam ettiğini belirtir. Ayrıca devletin ve sanatın önemli isimleri ile tanışmak için Necef ve Kerbelâ’dan geçerek Şam’ı ve ardından Erzurum’u gezmiştir. Kaleme aldığı şiirlerde gezip gördüğü bölgelerde karşılaştığı iki yüzlü kimselerden, rüşvet almayı adet edinen kadılardan, cömertlikten uzak beylerden ve kendi bahtından sıklıkla şikâyet etmiştir. Şam’da kadılık görevinde bulunan Azmîzâde Mustafa Hâletî’nin (1602-1604) himayesine layık görülmüştür. Rûhî, mütevacı ve dünya malına önem vermeyen yaşamında türlü güçlükler içinde Şam’da hayatını kaybetmiştir. Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi’nin şairin ölümü üzerine “Gitti Rûhî adem iklimine âh” mısraını (1014) tarih düşürmüştür. Rûhî’nin bugün bilinen yegâne eseri, 1287 (1870) senesinde İstanbul’da basılan *Külliyât-ı Eş’âr-ı Rûhî-i Bağdâdî* isimli divanıdır (Ak, 2008: 205).

Divan edebiyatının en ünlü terakib-i bentlerinden olan aşağıdaki şiir (Öztoprak, 2014) Arthur L. Davids’in eserinde tespit edilmiştir. Şair bu beyitte bezm-i elest gününden beri Allah’a olan aşkıdan sarhoş olduğunu anlatır (Öztoprak, 2014):

Sanman bizi ki⁴⁰ şîre-i engûr ile mestiz⁴¹

Biz ehl-i harâbât-ı mey-i⁴² mest-i elestiz⁴³

4. Bâkî (d. 1526/27 – ö. 1600)

İstanbul’da 1526-27 senelerinde doğan Bâkî’nin tam ismi Mahmud Abdülbâkî’dir. Medrese tahsilini yaptığı sırada Süleymaniye Külliyesi’nde memuriyetlik vazifesinde bulunmuştur. Halep’e 1556 senesinde giderek hocasına kadî nâipliği yapmıştır. Kanûnî’nin Zigetvar’dan vefat haberini duyunca (Eylül 1566) ona karşı duyduğu bağlılığını anlatan meşhur mersiyesini kaleme almıştır. Birçok medresede müderrislik yapan Bâkî, şiirde söyleyiş tarzında yenilik yapmış ve imâle, zihaf vb. dil kusurlarını azaltmıştır. Bâkî, insanoğlunun bu geçici hayattan zevk alması ve günlerini eğlence meclislerinde geçirmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. Bâkî, *Dîvân*’ından başka *Meâlimü’l-Yakîn fî Sîreti Seyyidi’l-Mürselîn*, *Fezâil-i Mekke* ve *Fezâilü’l-Cihâd* isimli eserleri ile de tanınmaktadır (Çavuşoğlu, 1991: 537-538).

Bâkî’nin aşağıda verilen şiirleri A. L. Davids’in eserinde geçmektedir (bkz. ek 2). *Dîvân*’ında tespit edilen aşağıdaki şiirde Bâkî gazellerinin karakteristik aşk, şarap, eğlence meclisleri ve güzellik unsurları ahenkli bir biçimde yer alır; bülbülün güle aşkı, aşk sarhoşluğu, sevgiliyi paylaşamama gibi klasik Divan şiirinin mazmunları görülmektedir. Osmanlı şiirinin klasik anlamda mecazlarını ustalıkla kullanan Bâkî bu şiirinde kendini gam ve keder içinde yalnız bir şekilde tanımlayarak sevgiliye ulaşamadığını dile getirir (Küçük, 1995: 219-220):

³⁶ benim: benem (Akdoğan, 2019: 935).

³⁷ Yedi iklimi dutan server benim: Yidi iklimi dutan server benem (Akdoğan, 2019: 935).

³⁸ ayruga koyub: cümle koyuban (Akdoğan, 2019: 935).

³⁹ 7997 ve 7999 numaralı beyitlerin ikinci mısraları birleştirilip tek beyit yapılmıştır (Davids, 1832: 52) Söz konusu beyitler şu şekildedir (Akdoğan, 2019: 935):

7997 Dört bin kırk yıl ben öndin gelmişem
Kılıcumla şarkı garbı almışam

...

7999 Memleket kesb ediben sor nêtmışem
‘Âkıbet ayruga koyup gitmişem

⁴⁰ ki: kim (Öztoprak, 2014).

⁴¹ mestiz: mestüz (Öztoprak, 2014).

⁴² harâbât-ı mey-i: harâbâttanuz (Öztoprak, 2014).

⁴³ elestiz: elestüz (Öztoprak, 2014).

Aşkî bülbül gibi beyân edelim
Hâlümüz gül gibi ayân edelim

Jâleves bezme varumuz⁴⁴ saçalım
Zeri gül gibi der-miyân edelim

Çekelim hükm-i aşka tuğrayı
Akli bî-nâm u bî-nişân edelim

Gül gibi câm-ı ayşî güldürelim
Rûh-ı Cemşîdi şâd-mân edelim

Zer gibi kalbi sâf olan gelsün
Âteş-i meyde imtihân edelim

Gelmesün bezm-i ayşâ nâ-mahrem
Nergis-i bâğı dîde-bân edelim

Meclisün şûh-ı gülizârların
Goncaveş mest-i ser-girân edelim

Gül gül olsun ruh-ı semen-rûyân
Subh-dem seyr-i gülsitân edelim

Hem-rikâb êtdi îdı husrev-i gül
Câm-ı gül-gûnı hem-inân edelim

Akıdup halk-ı şîşeden mey-i nâb
Hûn-ı kurbân gibi revân edelim

Hîç te'hîre yér yok ey Bâkî
Niyet-i hayrdur hemân edelim⁴⁵

⁴⁴ varumuz: varamaz (Davids, 1832: 195).

⁴⁵ Arthur Lumley Davids'in kitabında görsellerin diğer eserlere göre çok daha iyi durumda olmasına rağmen harflerin bazılarında noktalar unutulmuştur. Hattat elinden çıktığı belli olan talik stiliyle yazılmış olan şiirdeki noktalamlar için -makalenin hacmini artırmamak için- ayrı ayrı dipnot verilmedi. Görsel için bkz. ek 2 (Davids, 1832: 195). Ayrıca gazelin beyitlerinin sonundaki *edelim*, *saçalım* örneğinde olduğu gibi istek kipi ile birlikte kullanılan kişi eki bütün mısralarda dar ünlü ses karşılığını veren *ı* harfi ile yazılmıştır. Burada da bu şekilde tercih edildi. Ancak alan uzmanlarının *idelim*, *saçalım* örneklerindeki gibi yuvarlak (u,ü) sesleriyle okumayı tercih ettikleri görülmüştür. (Küçük, 1995: 217).

Dîvân'ında bulunan aşağıdaki şiirde (bkz. Ek 2) Bâkî çok acılar çektiğini dile getirerek yalnızlığını vurgular (Küçük, 1995: 217):

Mahabbet bahridür âhum yelinden mevc urur yaşıum
Melâmet fülkidür ser ana lengerdür iki kaşıum

Peleng-i aşk-ı yârün bîşesidür mû-yı jülîdem
Diyâr-ı derd ü mihnet kûhsâridur benüm başum

Ne meclis içre câmı nûş edersem⁴⁶ yâd-ı la'lünle
O bezm ehlinde kalmaz cür'adan gayrı ayakdaşıum

5. Cem Sultân (d. 1459 – ö. 1495)

II. Mehmed'in (Fatih Sultan Mehmed) üçüncü erkek çocuğu olan Cem Sultan Edirne'de 864 (1459) senesinde dünyaya gelmiştir. Daha on yaşındayken sancak beyi olarak Kastamonu'ya gönderilen şehzade Cem, 1482 yılında Karamanoğulları ile iş birliği yaparak Konya'yı ele geçirmek istediye de bunda muvaffak olamayıp 29 Temmuz 1482'de Rodos'a geçmiştir. 4 Mart 1489'da Papa, Cem Sultan'ı Roma'ya getirtir. Cem Sultan 1495 senesinin başlarında Castel Capuana'da vefat etmiştir (Şakiroğlu, 1993: 283-284). Eserleri Türkçe ve Farsça olmak üzere iki *Dîvân*, *Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultân* ile *Cemşîd ü Hurşîd (Âyât-ı Uşşâk)*'dir. Öldürülen oğlu Oğuz Han'ın arkasından yazmış olduğu mersiye de evlat acısı çeken bir baba profili çizer (Kut, 1993: 285-286). Mihran Apikyan'ın eserinde geçen şiir, şairin Türkçe *Dîvân*'ında bulunur. Şiirde yalnızlıktan şikâyet eden Cem Sultan, bu dünyanın geçiciliğine vurgu yapmaktadır (Ersoylu, 1981: 64-65):

Güfte-i Sultân Cem

Husrevâ gönlünü hoş tut ayşâ meşgûl ol müdâm
Çünkü⁴⁷ bu dünya evinün⁴⁸ âhiri virândur⁴⁹

Hükm edenler bu cihân mülkine şark u garbdan⁵⁰
Ger Süleymân ger Sikender cümlesi mihmândur⁵¹

Pâdşâh oldur ki hergiz zâtına ermez zevâl
Sah-ı bâkî⁵² kâdir ü hallâk-ı ins ü cândur⁵³

Âlemi bir emr ile var eylemek hükmindedür⁵⁴
Yine bir emr ile yoğ etmek ana âsândur⁵⁵

⁴⁶ câmı nûş edersem: nûş-ı câm edersem (Küçük, 1995: 217).

⁴⁷ çünkü: yoksa (Ersoylu, 1981: 64).

⁴⁸ bu dünya evinün: dünyâ-yı dünün (Ersoylu, 1981: 64).

⁴⁹ Bu beyitten sonra bir beyit eksik (Ersoylu, 1981: 64).

⁵⁰ şark u garbdan: garba dek (Ersoylu, 1981: 65).

⁵¹ Sikender cümlesi mihmândur: Skender sonra peşimândur (Ersoylu, 1981: 65).

⁵² Sah-ı bâkî: hayy u bâkî (Ersoylu, 1981: 65).

⁵³ Bu beyitten sonra iki beyit eksik (Ersoylu, 1981: 64).

⁵⁴ hükmindedür: emrindedür (Ersoylu, 1981: 65).

⁵⁵ Bu beyitten sonra bir beyit eksik (Ersoylu, 1981: 65).

6. Enderunlu Fâzıl (d. 1756/57? – ö. 1810)

Doğu Akdeniz kıyılarında konumlanan Akka şehrinde doğan *Fâzıl* mahlaslı şairin asıl ismi Hüseyin'dir. Enderun'da eğitim görmüş olmasından dolayı *Enderûnî* ya da *Enderunlu* adlarıyla da bilinir. Doğum tarihi hakkında tam bir görüş birliği olmasa da kaynaklarda 1756-57 olarak geçer. Babasının ölümünden sonra İstanbul'a gelen şair hükümdarın fermanı ile 1775'te Enderun'a alınır ve iyi bir eğitim görür; ancak sefahate düşkünlüğü ve aşk maceraları sebebiyle saraydan çıkarılır. Bir süre dönemin padişahı III. Selim'e ve devrin önemli isimlerine sunduğu kasideleri sayesinde Rodos vakıflarıyla ilgili göreve getirilir. Hicivleri yüzünden 1799'da Rodos'a sürülür. Burada gözlerini kaybeder ve İstanbul'a dönmesine izin verilir. 1810'da vefat eden şair Eyüp mezarlığına defnedilir. Şairin *Dîvân*'ından ayrı olarak *Hûbannâme*, *Zenannâme* ve *Çengînâme* ile *Defter-i Aşk* (Rakkasnâme) isimli eserleri mevcuttur (Küçük, 1995: 188-189).

Enderunlu Fâzıl, klasik Türk edebiyatının tekniğini ve estetiğini yansıttığı şiirlerinde günlük yaşayışı, dünyevî zevkleri ve heyecanları işlemiştir. Şairin *Dîvân*'ında bulunan aşağıdaki şiir Mihran Apikyan'ın eserinde geçmektedir. *Dîvân*'da tespit edilen "yâ Râb" redifli şiirde Fâzıl'ın dinî bir anlayışla yazdığını, Allah'ın yüceliğini ve ihsanını andığını, esmayihüsna sıfatları üzerinden methiyelerde bulunduğunu görebiliriz (Beyhan, 2021: 336):

Münâcât-ı Mâa't-temcîd

Sen cihân-âferînsin yâ Rab

Hâliku'l-âlemînsin yâ Rab

Şu'le-efrûz-ı âsmânsın⁵⁶ sen

Tûşe-bahş-ı zemînsin yâ Rab

Keremin hep cihâna şâmildir

Ekremü'l-ekremînsin yâ Rab

Kime⁵⁷ bilmem varup figân edeyim

Erhamü'r-râhimînsin⁵⁸ yâ Rab

Men ne hâcet ki arz-ı hâl edeyim

Sînede dil-nişînsin yâ Rab

Zâhirim bâtınım sana ma'lûm

Hazretek gayb-bînsin yâ Rab⁵⁹

Mihran Apikyan'ın eserinde bulunan aşağıdaki şiir Enderunlu Fâzıl'ın *Dîvân*'ında yer alır. Söz konusu şiir Hesnâ adındaki bir kalfanın vefatına düştüğü tarihtir. Kalfanın vefatı üzerine kederini göstermek için mersiye tarzında yazılan şiirde oldukça sade bir dil ve akıcı bir üslup kullanılmıştır (Beyhan, 2021: 758):

Mersiye-i Hesnâ Kalfa⁶⁰

Bâğ-ı ikbâlin güzîde gonçe-i şâhânesi

Âh ol pâkîze gevher kân hüsnin dânesi

⁵⁶ şu'le-efrûz-ı âsmânsın: şu'le efrûz-ı âsmânsın (Beyhan, 2021: 336)

⁵⁷ kime: kimse (Beyhan, 2021: 336)

⁵⁸ Erhamü'r-râhimînsin: Erhame'r-râhimînsin (Beyhan, 2021: 336)

⁵⁹ Şairin adının geçtiği son beyit atlanmıştır.

⁶⁰ Enderunlu Fâzıl'ın *Dîvân*'ında "Târîh-i Vefât-ı Hesnâ Kalfa" adıyla geçiyor.

Hayf ol mest-i hayâta kıydın ey sâkî-i çarh
Câm-ı kâma kanmadan tolmış ecel peymânesi

Tâze-gû bir tûtî-i hoş-lehce-i⁶¹ nev-güftâr iken
Ey felek lâyük mı böyle taşdan olsun lânesi⁶²

Ey zemîn hoş tut nüvâziş eyle ey rûhü'l-emîn
Kim bu gevher-pâre bir şâh-ı cihân cânânesi⁶³

7. Enderunlu Vâsıf (d. 1771? – ö. 1824/25)

Asıl adı Osman Vâsıf'tır. İstanbul doğumlu şairin doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber kaynaklarda 1771'de dünyaya geldiği belirtilir. Enderun olarak isimlendirilen Saray Mektebi'nde tahsil görmesi nedeniyle *Enderunlu* veya *Enderûnî* lakabıyla anılır. 1803-04'te Silâhdâr Süleyman Paşa'nın kaftancılığını yapar ve sonra enderunda has odaya girer. Birçok devlet görevini başarıyla yerine getiren şaire padişah huzurunda hilat giydirilir. 1819'da kendi isteğiyle emekli olur. Daha sonra hacelik rütbesi alır. 1824-25'te vefat eder. Hem yazma hem de basma nüshaları bulunan *Dîvân*'ı şairin tek eseridir. Vâsıf'ın şiirleri oldukça sade bir dille kaleme alınmıştır. Eserlerinde günlük hayatın ve mahallîleşme akımının etkileri görülür. Bu nedenle şiirlerinde açık saçık sözler söylemekten çekinmemiştir. (Aksoyak, 2015).

Aşağıda verilen şiir Mihran Apikyan'ın eserinde geçmektedir (Apikyan, 1886: 51). *Dîvân*'ında tespit edilen şiirin dinî bir anlayışla yazıldığı tespit edilmiştir. Şiirde Allah'ın büyüklüğü, her şeye kâdir oluşu, merhametinin sonsuzluğu övülürken kendi acziyeti sebebiyle her daim Allah'ın affına sığınan yakarışı görülür. (Gürel, 1999: 201):

Münâcât

Yok elimde⁶⁴ aczden gayri yarar⁶⁵ nesne sana
Ben ne yüzle varayım dergâhına⁶⁶ yâ Rabbenâ

Sen yaratdın⁶⁷ cismi sen kıldın bana cânı atâ⁶⁸
Ben nice utanmadan sana diyem⁶⁹ cânım fedâ

Ey beni lutfıyla yokdan var eden Rabb-i Gafûr
Mağfiret kıl eyledikde azm-i iklîm-i bekâ⁷⁰

Rûyuma urup⁷¹ usât içre günâh-ı bî-haddim
Ëtme rûsvâ rûz-ı mahşerde be-hakk-ı enbiyâ

⁶¹ hoş-lehce-i: hoş-lehçe-i (Beyhan, 2021: 758).

⁶² Bu beyitten sonra dört beyit eksiktir (Beyhan, 2021: 758-759).

⁶³ Bu beyit Enderunlu Vâsıf *Dîvân*'ında yer almamaktadır (Beyhan, 2021: 758-759).

⁶⁴ elimde: elemde (Apikyan, 1886: 51).

⁶⁵ yarar: - (Apikyan, 1886: 51).

⁶⁶ dergâhına: dergâhuna (Gürel, 1999: 201).

⁶⁷ yaratdın: yaratdun (Gürel, 1999: 201).

⁶⁸ kıldın bana cânı atâ: etdün ata canı bana (Gürel, 1999: 201).

⁶⁹ diyem: dëmem (Apikyan, 1886: 51).

⁷⁰ bekâ: bakâ (Gürel, 1999: 201).

⁷¹ urup: urma (Gürel, 1999: 201).

Tâkatim yok yanmağa yâ Rab yêrime lutf edüp⁷²

Defter-i isyânımı yak nâre der⁷³ rûz-i cezâ

Kat'ı ümîd etmem afvından kusûr u zenble

Ben kulum kuldân hatâ yâ Rab cenâbından atâ⁷⁴

Dergeh-i ihsânına⁷⁵ geldi⁷⁶ niyâz-ı afv ile⁷⁷

Kılma yâ Rab Vâsıf'ı dergâh-ı lutfundan cüdâ

Aşağıda verilen “müseddes” şairin *Dîvân*'ında bulunmakla birlikte Mihran Apikyan'ın eserinde geçmektedir (Gürel, 1999: 549-550; Apikyan, 1886: 111). Şiirde dünyanın geçiciliği ve her ne olursa olsun hayattan zevk almak gerektiği anlatılır:

Müseddes-i Vâsıf-ı Enderûnî

Kim olur zor⁷⁸ ile maksûdına reh-yâb-ı zafer

Gelür elbette zuhûra ne ise hükm-i kader

Hakka tefvîz-i⁷⁹ umûr et ne elem çek ne keder

Kıl sözüm ârif isen gûş-ı kabûline güher⁸⁰

Mihneti kendine zevk etmedür⁸¹ âlemde hüner

Gam u şâdî-i felek böyle gelür⁸² böyle gider

Reh-i irfân-ı hakikatde budur de'b ü usûl

Matlabı terk iledür menzîl-i maksûda vüsûl

Ne iliş kâma ne ol kat'-ı ümîd ile melûl

Yâr ise aklun başına⁸³ sözümü⁸⁴ eyle kabûl

Mihneti kendine zevk etmedür⁸⁵ âlemde hüner

Gam u şâdî-i felek⁸⁶ böyle gelür⁸⁷ böyle gider⁸⁸

⁷² edüp: edip (Gürel, 1999: 201).

⁷³ ver: der (Apikyan, 1886: 51).

⁷⁴ Bu beyit yerine başka bir beyit yer alır: Bir tehî-dest-i 'amel tüccâr-ı cins-i tâ'atem
Çar-sû-yı 'afvda sermâyedür cürmüm benim (Gürel, 1999: 201).

⁷⁵ ihsânına: ihsânuna (Gürel, 1999: 201).

⁷⁶ geldim: geldi (Apikyan, 1886: 51).

⁷⁷ niyâz-ı afv ile: niyâz afv eyle (Apikyan, 1886: 51).

⁷⁸ zor: zôr (Gürel, 1999: 549).

⁷⁹ tefvîz-i: takvîd-i (Kemikli, 2000: 30)

⁸⁰ kabûline güher: kabûle gevher (Gürel, 1999: 549).

⁸¹ kendine zevk etmedür: kendüye zevk etmedir (Gürel, 1999: 550).

⁸² gelür: gelir (Gürel, 1999: 550).

⁸³ aklun başına: başına aklın (Kemikli 2000: 30); başuna aklun (Gürel, 1999: 550).

⁸⁴ sözümü: sözümü (Gürel, 1999: 550).

⁸⁵ kendine zevk etmedür: kendüye zevk etmedir (Gürel, 1999: 550).

⁸⁶ felek: cihân (Kemikli, 2000: 30)

⁸⁷ gelür: gelir (Gürel, 1999: 550).

⁸⁸ Burada 3 altılık atlanmıştır (Kemikli, 2000: 30-31; Gürel, 1999: 550).

Zâhir-i hâle bakup⁸⁹ etme dâhil⁹⁰ bir ferdi
 Çekilür çile değil çille-i serd-i merdi⁹¹
 Kendi hâlince olur her kişinün bir derdi
 Tükenür mi feleğin⁹² mihnet-i germ ü serdi
 Mihneti kendine zevk etmedür⁹³ âlemde hüner
 Gam u şâdî-i felek böyle gelür⁹⁴ böyle gider⁹⁵

Dinleme her birini⁹⁶ nâsun abesdür faslı
 Kalmasun jeng-i nedâmetle⁹⁷ derûnun paslı
 Elemün ‘an-asl⁹⁸ âlemde emeldür⁹⁹ aslı
 Vâsîfâ zevkine¹⁰⁰ bak yok gamun aslı faslı¹⁰¹
 Mihneti kendine zevk etmedür¹⁰² âlemde hüner
 Gam u şâdî-i felek böyle gelür¹⁰³ böyle gider

8. Fuzûlî (d. 1483? – ö. 1556?)

Asıl ismi Mehmed olan Fuzûlî, Divan edebiyatının ve 16. yüzyılın en önemli edebî şahsiyetlerindendir. Bayat boyundan geldiği bilinen Fuzûlî’nin memleketi ve doğum tarihi kesin bilinmemekle birlikte Türkçe *Divân*’ında geçen “mevlidim Irak” ibaresinden Bağdat veya Kerbela civarında 1483’te doğduğu kabul edilir. Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı egemenlikleri altında yaşamış olan şair Kânûnî’nin Bağdat’ı fethinde Hayâlî ve Taşlıcalı Yahya ile tanışır ve onların teşvikiyle *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini yazar. Kanunî ve imparatorluğun önemli isimlerine kasideler sunar, fakat dilediği gibi bir hâmî bulamaz. Bu ümitsizliğini ünlü *Şikâyetnâme*’sinde dile getirir (İnalçık, 2003: 54-71). Ömrünün son zamanlarını Necef’teki Hz. Ali Türbesi’nde türbedar olarak geçirmiştir. Fuzûlî’nin Bağdat ve çevresindeki büyük veba salgınında 1556 senesinde Kerbela’da hayatını kaybettiği ve mezarının Kerbela’daki Hz. Hüseyin Türbesi’nin yanında olduğu düşünülmektedir. Ağırlıklı olarak Türkçe eserler kaleme almasının yanında Arapça ve Farsça eserleri de mevcuttur. *Divân*, *Beng ü Bâde*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Sohbetü’l-Esmâr*, *Hadîkatü’s-Suadâ* ve *Hadîs-i Erbaîn Tercümesi* isimli eserlerinin dili Türkçedir (Macit, 2013).

Fuzûlî’nin şiirlerinden ikisi Mihran Apikyan’ın eserinde geçer (Apikyan, 1886: 27). Şairin *Divân*’ında tespit edilen ilk şiir, klasik Türk edebiyatında birçok örneği görülen münâcât tarzındadır. Fuzûlî bu meşhur münacatında geleneğe uyarak Allah’a yakarmış ve kendisini ona götürecektir olan doğru yolu göstermesini istemiştir (Tarlan, 1985: 23-26):

Münâcât

Yâ Rab hemîşe lûtfunı et reh-nümâ bana¹⁰⁴
 Gösterme ol tarîki ki gitmez sana bana

⁸⁹ bakup: bakıp (Gürel, 1999: 550).

⁹⁰ dâhil: dahl (Apikyan, 1886: 111; dahl (Gürel, 1999: 550).

⁹¹ Çekilür çile değil çille-i serd-i merdi: Çekilir çille değil çille-i germ ü serdi: (Gürel, 1999: 550).

⁹² Tükenür mi feleğin: Tükenir mi felekün (Gürel, 1999: 550).

⁹³ kendine zevk etmedür: kendüye zevk etmedir (Gürel, 1999: 550).

⁹⁴ gelür: gelir (Gürel, 1999: 550).

⁹⁵ Burada 3 altılık atlanmıştır (Kemikli, 2000: 31)

⁹⁶ her birini: birbirini (Apikyan, 1886: 111; Kemikli, 2000: 31)

⁹⁷ nedâmetle: mezemmetle (Gürel, 1999: 550).

⁹⁸ ‘an-asl: ‘an-aslı (Kemikli, 2000: 31); ‘an-asıl (Gürel, 1999: 550).

⁹⁹ emeldür: emeldir (Gürel, 1999: 550).

¹⁰⁰ zevkine: zevkına (Gürel, 1999: 550).

¹⁰¹ zevkine bak yok gamun aslı faslı: zevka bak yok gamın aslı vaslı (Kemikli, 2000: 31).

¹⁰² kendine zevk etmedür: kendüye zevk etmedir (Gürel, 1999: 550).

¹⁰³ gelür: gelir (Gürel, 1999: 550).

¹⁰⁴ bana: mana (Tarlan, 1985: 23) Sözcük bütün şiirde aynı şekildedir. Diğer örnekler dipnotta gösterilmemiştir.

Kat' eyle âşnâlığum andan ki gayrdur
Ancak öz âşinâların et âşinâ bana¹⁰⁵

Yok bende¹⁰⁶ bir amel sana şâyeste âh eğer
A'mâlûme göre vère adlün cezâ bana

Havf-ı hatâda¹⁰⁷ muztaribem var ümîd kim
Lutfun vère bişâret-i afv-ı hatâ¹⁰⁸ bana

Ben¹⁰⁹ bilmezem bana gereğin sen hakîmsen
Men' eyle vërme her ne gerekmez sana bana

Oldur bana murâd ki oldur sana murâd
Hâşâ ki senden özge ola müdde'â bana¹¹⁰

Fuzûlî Dîvânı'nda tespit edilen aşağıdaki şiirde şair cimriliği yermekte ve cimrinin kendi rahatı için mal toplamasının bir sonuç vermeyeceğini dile getirmektedir. Şiirde nasıl ki yıldızlar tükenmeden güneş görünmüyorsa ve çiçekler dökülmedikçe ağaçlar meyve vermiyorsa malın da harcanmadıkça kıymetlenmeyeceği ve onu biriktireni istediğine ulaştırmayacağı anlatılır (Kılınç, 2021: 722):

Harîs-i mâl ile Hâbis-i Menâl

Ey ki endîşe-i mâl ile serâsime olup
Dün ü gün dehrde âşüfte geçer¹¹¹ ahvâlün

Cem'-i mâl eylediğin râhat içündir ammâ
Râhatun eksik olur her nece artar mâlün

Mâlî¹¹² çok yığma¹¹³ hazer eyle azâbından kim
Renci artar ağır oldukça yüki hammâlün

***

Bahîl kılmasa cem' etdüğü direm sarfın
Nihâl-i maksadı ser-sebz olup semer vërmez

¹⁰⁵ Bu beyitten sonra bir beyit atlanmıştır. (Tarlan, 1985: 23-24) .

¹⁰⁶ bende: mende (Tarlan, 1985: 24).

¹⁰⁷ havf-ı hatâda: havf u hatrda (Apikyan, 1886: 27) Anlam bakımından uygun olmadığı için Ali Nihat Tarlan'ın okuyuşuyla değiştirilmiştir (Tarlan, 1985: 24).

¹⁰⁸ afv-ı hatâ: afv u atâ (Apikyan, 1886: 27) Anlam bakımından uygun olmadığı için Ali Nihat Tarlan'ın okuyuşuyla değiştirilmiştir (Tarlan, 1985: 24).

¹⁰⁹ ben: men (Tarlan, 1985: 24). Bütün şiirde aynı şekildedir. Diğerleri dipnotta gösterilmemiştir.

¹¹⁰ Burada Fuzûlî'nin adının geçtiği son beyit eksiktir (Tarlan, 1985: 25).

¹¹¹ geçer: giçer (Apikyan, 1886: 29).

¹¹² mali: mal (Apikyan, 1886: 30).

¹¹³ yığma: étme (Kılınç, 2021: 722).

Elindeki güheri bezl kılmasa mümsik
Şeb-i gamına emel müjde-i seher vermez

Dükenmeyince kevâkib güneş tülû' etmez
Dökülmeyince şükûfe nihâl ber vermez

9. Kemalpaşazâde (İbn Kemal) (d. 1469 - ö. 1534)

İbn Kemal ve Kemalpaşazâde isimleriyle de bilinen, asıl ismi Şemseddin Ahmed olan şairin dedesi II. Bayezid'e şehzadeliliği sırasında lalalık yapan Kemal Paşa'dır. Kesin olarak bilinmese de doğduğu şehrin Amasya ya da Tokat olduğu düşünülmektedir. Üst düzey makamlarda görevli ve ilmiye sınıfından bir aileye mensuptur. İlk eğitimini babasından alır, hafız olur, kırâat ve Farsça öğrenir. Bir dönem devlet görevinde bulunur ve orduya katılır. Askerlikten ayrıldıktan sonra ise kendini ilme verir. Tahsilini dönemin önemli alimlerinden alır. 1493-94 yıllarında üstadı Molla Kestelî'den mülazım olarak ders vermeye başlar. İstanbul'a geldikten sonra Taşlık Medresesi müderrisliğine atanır ve kendisine Türkçe kaleme almak üzere Osmanlı tarihi yazması görevi verilir. Birçok devlet görevini yerine getiren şair, Sultan Selim'le birlikte Mısır seferine katılır. 1519'da kazaskerlikten ayrılarak yeniden müderrislik yapmaya başlar. Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'nin ölümü sonrasında 1525-26'da Şeyhülislam rütbesi alır. 16 Nisan 1534'te İstanbul'da vefat eder (Turan, 2022: 238-240). Fıkıh, tefsir, hadis, dil bilgisi, aruz, kafiye gibi ilimlerde eserler meydana getiren İbn Kemal'in önemli eserlerinden *Tevârih-i Âl-i Osman*'da Osmanlı tarihindeki olayları 1527'deki Mohaç seferinin sonuna kadar işlemiştir. Birçok alanda eser veren âlim bir kişi olması ve devlet adamlığının yanı sıra Divan edebiyatının önemli şahsiyetlerindendir. *Yûsuf u Zelîha* mesnevisi, *Dîvân*'ı ve Türkçe, Arapça ve Farsça hikemî tarzda şiirleri onun yüksek edebi zevkini gösterir (Saraç, 2020).

Mihran Apikyan'ın eserinde geçen aşağıdaki mersiyede İbn Kemal, Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine duyduğu üzüntüyü anlatmıştır Apikyan 1886: 34). *Kemalpaşazâde Dîvânı*'nda yer alan bu mersiye samimi bir dille yazılmış olduğu için hem Sultan Selim ve İbn Kemal arasındaki samimi ilişkiyi gösterir hem de mersiye türünün en güzel örnekleri arasında yer alır (Ayçiçeği, 2019: 438-443):

Sultân Selîm'ün evsâf-ı cemiyeleri hakkında zamânlarında kazî asker olan fâzıl-ı meşhûr Kemalpaşazâde Efendi'nün söyledikleri mersiye

Azmde nev-civân¹¹⁴ hazmde pîr

Sâhibü's-seyf ü¹¹⁵ sâibü't-tedbîr

Hem saf-ârâ idi vü hem Âsaf-re'y¹¹⁶

Ne vezir ister idi vü ne müşîr

Eli şimşîr idi dili hançer

Nîze idi kolı vü parmağı tîr

Az müddetde çok iş etmişidi

Sâyesi olmuşıdı âlem-gîr

Şems-i asr idi asırda şemsün¹¹⁷

Zıllı¹¹⁸ memdûd olur zamânı kasîr

¹¹⁴ nev-civân: nev-civân u (Ayçiçeği, 2019: 438).

¹¹⁵ Sâhibü's-seyf ü: Sâhibü's-seyf (Ayçiçeği, 2019: 438).

¹¹⁶ Hem saf-ârâ idi vü hem Âsaf-re'y: Hem saf-ârây idi hem Âsaf-rây (Ayçiçeği, 2019: 438).

¹¹⁷ asırda: asrda (Ayçiçeği, 2019: 439).

¹¹⁸ zıllı: zılli (Ayçiçeği, 2019: 439).

Tâc u taht ile fahr eder begler
Fahr ederdi anunla¹¹⁹ tâc u serîr

Gönli ol sûrda bulurdu sürûr
Ki çala çağıraydı tığ u nefîr

Rezm işinde ve¹²⁰ bezm ıyşında¹²¹
Görmedi pîr-i çarh ana nazîr

Çıksa eyvân-ı bezme mihr-i münîr
Girse meydân-ı rezme şîr-i dilîr

Olcak dâr u gîr ol şîri
Ansun ve kanlar ağlasun şimşîr

Öldi Sultan Selîm¹²² hayf ü dirîğ
Hem kalem ağlasun ana¹²³ hem tîğ

10. Mesîhî (d. ? – ö. 1512)

Üsküp civarındaki Priştine’de doğan şairin asıl adı kaynaklarda Mesîh ya da Îsâ olarak geçer. İstanbul’a medrese eğitimi almak için giden şairin, II. Bayezid döneminin en çok tanınan şairlerinden biri olduğu ve buradaki tahsili sırasında hat sanatını öğrenerek dönemin en maharetli hattatları arasında sayıldığı zikredilir. Mesîhî, sipahî olarak orduda görev alır, ardından Sadrazam Hadım Alî Paşa’nın divan kâtipliğine atanır. İçki ve eğlenceye düşkünlüğü sebebiyle Paşa ile arası açılır ve hâmîsiz kalır. 1512’de vefat eder. Eserleri *Dîvân*, *Edirne Şehrengîzi*, *Gül-i Sadberg*’tir (Mengi, 2004: 312-313).

Mesîhî genel itibarıyla lirik şiirler yazmıştır. Sade bir anlatıma ve üsluba sahip olan şair samimi bir tarza sahip olmasıyla da öne çıkmaktadır. Mesîhî’nin aşağıdaki şiiri A. L. Davids’in ve Charles Wells’in eserlerinde tespit edilmiştir. *Mesîhî Dîvânı*’nda bulunan ve şairin hayat görüşünü yansıtan bu şiirde zevk ü safâya düşkünlük, günlerin geçiciliği, anı yaşamak ve yaşamdan keyif almak gibi duygu ve düşünceleri yansıtılır (Mengi, 2020: 158-159):

Dinle bülbül kıssasın kim geldi eyyâm-ı bahâr
Kurdı her bir bâğda hengâme¹²⁴ hengâm-ı bahâr
Oldı sîm-efşân ana ezhâr-ı bâdâm-ı bahâr
Ays ü nûş ét kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

¹¹⁹ fahr ederdi anunla: fahr anıla iderdi (Ayçiçeği, 2019: 439).

¹²⁰ ve: - (Apikyan, 1886: 34) .

¹²¹ ve bezm ıyşında: vü bezm-i işinde (Ayçiçeği, 2019: 439).

¹²² Öldi Sultân Selîm (Ayçiçeği, 2019: 441): Hayf Sultân Selîm’e (Apikyan, 1886: 34).

¹²³ ana: anı (Apikyan, 1886: 34).

¹²⁴ hengâme: hengâme(y)i (Davids, 1832: 196).

Yine envâ'-ı¹²⁵ şükûfeyle bezendi bâğ ü râğ
 Ays için kurdı çiçekler sahn-ı gülşende otağ
 Kim bilür¹²⁶ ol bahâra dek¹²⁷ kim ölüp kim kala sağ¹²⁸
 Ays u nûş ét kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Tarf-ı gülşen nûr-ı Ahmed birle mâl-â-mâldur
 Sebzeler anda¹²⁹ sahâbe lâle hayrû'l-âldur¹³⁰
 Hey Muhammed ümmeti vakt-i huzûr-ı hâldür
 Ays u nûş ét kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Kıldı şebnem yine¹³¹ cevher-dâr tîğ-i sûseni
 Jaleler aldı havâyî¹³² topar ile¹³³ gülşeni
 Ger temâşâ ise¹³⁴ maksûdun beni esle beni
 Ays u nûş ét kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Ruhları rengîn güzellerdir gül ile lâleler
 Kim kulaklarına dürlü cevher asmış jâleler
 Aldanup sanma ki bunlar böyle bâkî kalalar
 Ays u nûş ét kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Gülistânda¹³⁵ görünen¹³⁶ lâle ve gül¹³⁷ nu'mân ile
 Bağda kan aldı şimşek¹³⁸ neşter-i bârân ile
 Arıfsen¹³⁹ bu demi hoş gör¹⁴⁰ bugün yârân ile
 Ays u nûş ét kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

¹²⁵ envâ'-ı: envâ' (Davids, 1832: 196).

¹²⁶ bilür: bile (Mengi, 2020: 159).

¹²⁷ ol bahâra dek: ol bir bahâra (Mengi, 2020: 159).

¹²⁸ kim ölüp kim kala sağ: kim ola sağ (Davids, 1832: 196).

¹²⁹ sebzeler anda: sebzelerinde (Davids, 1832: 196).

¹³⁰ lâle: lale-i (Davids, 1832: 196).

¹³¹ yine: gèrû (Mengi, 2020: 158).

¹³² havâyî: havâ'î (Mengi, 2020: 158).

¹³³ topar ile: toparla (Davids, 1832: 196).

¹³⁴ temâşâ ise: temâşâya (Davids, 1832: 196).

¹³⁵ gülistânda: bûstânda (Mengi, 2020: 158).

¹³⁶ görünen: görinen (Mengi, 2020: 158).

¹³⁷ ve gül: değül (Mengi, 2020: 158).

¹³⁸ neşter-i: neşteri (Davids, 1832: 197).

¹³⁹ ârif isen: ârifün (Davids, 1832: 197).

¹⁴⁰ bu demi hoş gör: hoş geçürgil bu demi yârân ile (Mengi, 2020: 158).

Gitdi ol demler ki olup sebzeler sâhib-firâş
 Gonça fikri gülşenün olmuşıdı bağrında baş¹⁴¹
 Geldi bir dem kim kızardı lâle ile¹⁴² dağ u taş
 Ayş u nûş ét kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Ebr gül-zâr üstine her subh gevher-bâr iken
 Nefha-ı bâd-ı seher pür-nâfe-i Tâtâr iken
 Gâfil olma âlemün mahbûblığı var iken
 Ayş u nûş ét kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Bûy-ı gülzâr étđi şol denlü hevâyı müşk-nâb¹⁴³
 Kim yere inince olur katre-i şebnem gül-âb
 Çarh otak kurdı gülistân üstine günlük sehâb
 Ayş u nûş ét kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Gülistânun her nesin aldı ise¹⁴⁴ bâd-ı hazân
 Adl édüp bir bir eyle vèrdi¹⁴⁵ yine şâh-ı cihân
 Devletinde bâdeler kâm oldu sâkî kâmrân
 Ayş u nûş ét kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Umarum bula¹⁴⁶ Mesîhî bu murabba' iştihâr
 Ehline ola bu çâr-ebrû güzeller¹⁴⁷ yâdigâr
 Bülbül-i hoş-gûysın gül yüzlülerle yûri var
 Ayş u nûş ét kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr¹⁴⁸

11. Muhibbî (Kânûnî Sultan Süleyman) (d. 1494 – ö. 1566)

Yavuz Sultan Selim'in oğullarından olan I. Süleyman, Osmanlı İmparatorluğu'nda tahta oturan onuncu padişaktır. Doğum yeri Trabzon olan (1494) sultan batılı kaynaklarda meşhur "Muhteşem" (Magnificent, Magnifique) ya da "Büyük Türk" (Grand Turc) lakaplarıyla anılır. Osmanlı tarihinde en uzun süre hüküm süren hükümdardır. Osmanlı'nın dünya çapında bir imparatorluğa dönüşmesinde Kânûnî'nin askerî ve siyasî faaliyetlerinin önemli bir yeri vardır. 7 Eylül 1566'da Zigetvar Kalesi kuşatması sırasında vefat etmiştir (Emecen, 2010: 62-71).

Şair padişahlardan olan Kanûnî Sultan Süleyman'ın tercih ettiği mahlaslar arasında "Muhibbî"nin dışında "Muhib" ve "Meftûnî" bulunmaktadır. Muhibbî gerek Farsça gerekse Türkçe divânlarındaki şiirlerinde hamâsî tarafının yanında içerik ve tarz itibarıyla eserlerinde hükümdarlık vasıflarını başarıyla yansıtmıştır. Ayrıca hikemî, fikrî ve didaktik

¹⁴¹ gülşenin olmuşıdı bağrında baş: olmuş idi gülşenin bağrında baş (Mengi, 2020: 159).

¹⁴² kızardı lâle ile: kırdı lâlelerle (Davids, 1832: 197); kızardı: karardı (Kayaokay, 2018: 25).

¹⁴³ müşk-nâb: müşk-i nâb (Mengi, 2020: 158).

¹⁴⁴ ise: siyeh (Davids, 1832: 197).

¹⁴⁵ eyle vèrdi: alıverdi. (Mengi, 2020: 159).

¹⁴⁶ bula: bulup (Mengi, 2020: 159).

¹⁴⁷ çâr-ebrû: çâr-ebrû ve (Davids, 1832: 197).

¹⁴⁸ Bu dörtlüklerin sırası farklıdır (Mengi, 2020: 159).

içerikte, öğüt verici, dinî ve tasavvufî türden şiirlerinin yanı sıra âşıkane, rindâne tarzdaki şiirleri de epey fazladır. Aralarında belirgin bir fark olmasa da şiirlerinin çoğunda bu özellikler görülmektedir (Ak, 2010: 74).

Kânûnî'nin *Dîvân'ı* aşk, düşünce ve kahramanlık şiirlerinden müteşekkildir. *Muhibbî Dîvânı*'nda geçen ve atasözünü mahiyeti kazanan hikemî tarzdaki meşhur beyti Charles Wells'in eserinde geçer (Wells, 1891: 142)

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi

Muhibbî Dîvânı'nda tespit edilen aşağıdaki gazelde sevgilinin güzelliği konu edilmiştir. Şair sevgilinin güzelliğinden, saçından ve kokusundan övgüyle bahseder (Yavuz & Yavuz, 2016: 551). Bu gazelin geçtiği kitap meşhur Türkolog Ignác Kúnos'un eseridir:

Gazel

Senün hüsnün cihâna¹⁴⁹ güft ü gûdur

Bu ne hüsn ü bu ne vech ü ne rûdur

Aceb¹⁵⁰ olmuş görüp anber saçun müşğ

Bu ne kâkûl bu ne zülf ü¹⁵¹ ne mûdur¹⁵²

Dımâğım¹⁵³ bûy-ı¹⁵⁴ zülfünden doludur¹⁵⁵

Bu ne tîb ü bu ne itr¹⁵⁶ u ne bûdur

Taşup¹⁵⁷ emvâc-ı eşkim¹⁵⁸ başdan aşdı

Bu ne bahr u bu ne nehr¹⁵⁹ ü ne cûdur

Muhibbî nâgehân dîvâne oldu¹⁶⁰

Bu ne aşk¹⁶¹ u bu ne derd¹⁶² ü ne hûdur

Kânûnî Sultan Süleyman'ın *Dîvânı*'nda tespit edilen aşağıdaki gazeli ise diğer gazellerinden farklı olarak savaş konusunu ele alır. "merdâne gazel" olarak da adlandırılan bu şiirlerin dilleri savaş, kavga ve fetih imajlarını barındırmasıyla kolayca tanınır ve şairi bir lider ve kendini dinî inancına adanmış cesur bir savaşçı olarak gösteren otobiyografik özellikler gösterir (Péri, 2021: 335-336). Şiirde şairin düşmanı küffârdır, küffara karşı gaza şairin ilahi görevidir. Muhibbî'nin bu gazeli Alman oryantalist ve Türkolog Georg Jacob'un eserinde tespit edilmiştir (Jacob, 1916: 77):

¹⁴⁹ cihâna: cihânda (Yavuz & Yavuz, 2016: 551).

¹⁵⁰ aceb: hacil. (Yavuz & Yavuz, 2016: 551).

¹⁵¹ Bu ne kâkûl bu ne zülf ü: Bu ne zülf ü bu ne kâkûl (Yavuz & Yavuz, 2016: 551).

¹⁵² mûdur: bûdur (Kúnos, 1905: 138).

¹⁵³ dımâğım: dimâğım (Yavuz & Yavuz, 2016: 551).

¹⁵⁴ bûy-ı: bû-i (Kúnos, 1905: 138).

¹⁵⁵ doludur: toludur (Yavuz & Yavuz, 2016: 551).

¹⁵⁶ itr: ıtr (Yavuz & Yavuz, 2016: 551).

¹⁵⁷ taşup: daşup . (Yavuz & Yavuz, 2016: 551).

¹⁵⁸ eşkim: eşküm (Yavuz & Yavuz, 2016: 551).

¹⁵⁹ nehr: nahr (Kúnos, 1905: 138).

¹⁶⁰ oldu: oldı (Yavuz & Yavuz, 2016: 551).

¹⁶¹ aşk: ışk (Yavuz & Yavuz, 2016: 551).

¹⁶² derd: dir (Kúnos, 1905: 138).

Allâh Allâh diyelüm sancak-ı şâhî çekelüm
Yürüyüp her yanadan şarka sipâhî¹⁶³ çekelüm

İki yêrden kuşanalum yine gayret kuşağın
Bulaşup toz-ıla toprağa bu râhı çekelüm

Pây-mâl eyleyelüm kişverini surh-serün
Gözine sürme dëyü dūd-ı siyâhı çekelüm

Bize farz olmuş-iken olmamuz¹⁶⁴ İslâm'a zahîr
Niçe bir oturalum bunca günâhı çekelüm

Umaram rehber ola bize Ebûbekr ü Ömer
Ëy Muhibbî yürüyüp şarka sipâhî¹⁶⁵ çekelüm

12. Nâbî (d. 1642 – ö. 1712)

1642'de Şanlıurfa'da doğan şairin asıl ismi Yûsuf'tur. Nâbî mahlasıyla tanınan şair ilk gençlik yıllarına değin Urfa'da yaşamıştır. İyi bir tahsile sahip olan Nâbî hem Arapça hem de Farsça bilirdi. İstanbul'a geldikten sonra Sultan IV. Mehmed'in musâhibi Damat Mustafa Paşa'yla yakın olması dolayısıyla rahat bir yaşam sürmüştür. Mustafa Paşa'nın yanında kethüdâlık vazifesine getirilen Nâbî, hacılık vecibesini yerine getirdikten sonra dönüş yolunda *Tuhfetü'l-Haremeyn* adlı eserini kaleme almıştır. Görevinden gönüllü olarak ayrılmasının ardından etrafındakilerinin vefasızlığı nedeniyle sitemkâr şiiri olan "Kasîde-i Azliyye"sini yazar. Bir süre Boğazhisar'da (Seddülbahir) kalan şair 1687'de Halep'e yerleşip ailesiyle refah içinde yaşarken bir taraftan imparatorluğun üst kademelerine getirilen ve paşalık ünvanı taşıyan yakın arkadaşlarına kasideler ithaf etmiş, diğer yandan da meşhur *Hayriyye*'sini bitirmiştir. Nâbî ömrünün son yıllarında İstanbul'a geri dönerek Darphane'de eminlik ve sonrasında başmukabelecilik makamlarına tayin edilir. İstanbul'a gelişinden 2 yıl sonra, 1712 senesinde vefât edince Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilir. Eserleri arasında Türkçe ve Farsça divanlarından ayrı olarak en çok bilinen eserlerinden *Hayriyye* ile *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în*, *Hayrâbâd*, *Tuhfetü'l-Haremeyn* ve *Surnâme* sayılabilir (Erkal, 2014).

İstanbul'da kültürel ve edebî çevreler tarafından yaşadığı devrin *şeyhü's-şuarâsı* olarak görülen Nâbî hoşsohbet, bilgili ve kültürlü, belagati güzel olmasının yanı sıra şiire kazandırdığı yeni tarz (hikemî) nedeniyle çok ilgi görmüştür. Türk kültür tarihi göz önüne alındığında çocuk edebiyatı ve eğitimi alanlarında Nâbî'nin meşhur eseri *Hayriyye* bir ilk olarak değerlendirilir (Kaplan, 2019: 2). Nâbî'nin aşağıda verilen didaktik "Dâniş-i Envâ'-ı Ulûm" ve hiciv türündeki "Bilâ-garaz ve İvaz Dünyada Bir Şey Olmaz" adlı şiirleri Mihran Apikyan'ın eserinde geçer (Apikyan, 1886: 38). "Dâniş-i Envâ'-ı Ulûm" başlıklı şiirde ilim ve çalışma hususlarının önemine değinilirken farklı ilimler üzerine malumat verilip cahilliğin yol açtığı fenalıklar anlatılır (Kaplan, 2019: 64-66)

¹⁶³ sipâhî: sipâhı (Yavuz & Yavuz, 2016: 1208).

¹⁶⁴ olmamuz: olmayuz (Jacob, 1916: 77).

¹⁶⁵ sipâhî: sipâhı (Yavuz & Yavuz, 2016: 1209).

Dâniş-i Envâ'-ı Ulûm

İlm bir lücce-i bî-sâhildür

Anda âlim geçinen câhildür

Cehle Hak mevt dedi ilme hayât

Olma hem-hâl-i gürûh-ı envât

Olma mahrûm-ı hayât-ı ebedî

İlm ile¹⁶⁶ fark êde gör nîk ü bedî

İlmün envâ'ı ile ol mâli¹⁶⁷

Belki lâzım gele isti'mâli

Bilmek elbette¹⁶⁸ değül mi ahsen

Sorsalar ben anı bilmem demeden

Hazretün nâsa budur telkîni

"Utlubû'l-ilmi velev bi's-Sîni"

Ëtme âr öğren oku¹⁶⁹ ehlinden

Her şeyün ilmi güzel cehlinden¹⁷⁰

Kandedür bî-haber ü kande habîr

Mütesâvî değül a'mâ vü basîr

Ne-kadar bulsa da izzet ü miknet¹⁷¹

Câhile câh ile¹⁷² gelmez rif'at

Cehldür mâye-i şerm ü haclet

Cehldür mûris-zıll u nekbet¹⁷³ Cehldür âdeme zindân-ı belâ

Ki düşenler göremez rûy-ı rehâ

¹⁶⁶ ilm ile: ilmle (Apikyan, 1886: 38).

¹⁶⁷ mâli: hâli (Apikyan, 1886: 38).

¹⁶⁸ elbette: elbetde (Kaplan, 2019: 66).

¹⁶⁹ oku: okı (Kaplan, 2019: 66).

¹⁷⁰ Burada bir beyit eksik (Kaplan, 2019: 66).

¹⁷¹ izzet ü miknet: ferr ü şevket (Kaplan, 2019: 66). Kaplan 2019'daki diğer nüshalarla benzerlik gösterir.

¹⁷² câh ile: câhla (Apikyan, 1886: 38).

¹⁷³ nekbet: nahbet (Kaplan, 2019: 66).

Cehldür mahz-ı ‘adem ilm-i¹⁷⁴ vücûd

Hiç berâber mi olur bûd u ne-bûd¹⁷⁵

Olmaya ilm kadar emr-i bülend

İlmden görmedi hiç kimse gezend

Ger re‘âyâ vü ger¹⁷⁶ sâhib-i tâc

Lâbûd olur ulemâya muhtâc¹⁷⁷

Didaktik ve hikemî tarzının yanında Nâbî, *Dîvân’*ında tespit edilen aşağıdaki şiirinde olduğu gibi, eleştiri hiciv tarzındaki şiirleriyle de dikkat çekmiştir Kendi döneminin bozuk düzenini, kötülükleri, makam ve mevki hırslarını ve tamahkârlığı eleştirir (Kurtoğlu, 2008: 117; Bilkan, 1997: 1028-1029):

Bilâ-garaz ve İvaz Dünyada Bir Şey Olmaz

Vérmezdi kimse kimseye nân minnet olmasa

Bir maslahat görülmez idi rüşvet¹⁷⁸ olmasa

Halkın¹⁷⁹ miyânesinde bulunmazdı ittihâd

Meşreblerinde¹⁸⁰ vasıta-ı¹⁸¹ hisset olmasa

Kendi vücûdine¹⁸² bile kıymazdı mâli¹⁸³ halk

Kasd-i nümâyiş-i şeref ü şevket olmasa

Yok bî-garez mu‘amele ehl-i zemânede

Kimse ibâdet etmez idi cennet olmasa

Tahsîl-i ilmün üstine tercîh eder mi nâs

Tahsîl-i mâl vâsıta-ı¹⁸⁴ rif‘at olmasa¹⁸⁵

¹⁷⁴ ilm-i: ilm (Kaplan, 2019: 66).

¹⁷⁵ Bu beyitten sonra bir beyit eksiktir (Kaplan, 2019: 66).

¹⁷⁶ ger: gerek (Kaplan, 2019: 67).

¹⁷⁷ Bu beyitten sonra dört beyit eksiktir (Kaplan, 2019: 67).

¹⁷⁸ rüşvet: rişvet (Bilkan, 1997: 1028).

¹⁷⁹ halkın: halkun (Bilkan, 1997: 1028).

¹⁸⁰ meşreblerinde: meşreblerine (Kurtoğlu, 2008: 117).

¹⁸¹ vasıta: râbıta (Bilkan, 1997: 1028).

¹⁸² vücûdine: vücûdına (Bilkan, 1997: 1029).

¹⁸³ mâli: mâlı (Bilkan, 1997: 1029).

¹⁸⁴ vâsıta-ı: vâsıta-i (Bilkan, 1997: 1029).

¹⁸⁵ Bu beyitten sonra beyit sırası farklıdır (Bilkan, 1997: 1029).

Kem-yâb¹⁸⁶ idi miyân-ı le'imândan¹⁸⁷ imtizâc
Mâbeynde alâka-ı cinsiyyet olmasa

Bâd-ı bürûdet¹⁸⁸ ederdi füsürde bedenleri
Nâr-ı tama' mü'eddî-i germiyyet olmasa

Ëtmez zuhûr arsada¹⁸⁹ bir kimseden kerem
Zımında kasd-ı dâ'iyeye-i şöhret olmasa

Bakmazdı kimse âyîne-i sâfa Nâbiyâ
Hod-bînlik alâkasına âlet olmasa

13. Nahîfî (d. 1665/66 - ö. 1738)

Manzum *Mesnevî* tercümesiyle tanınan Nahîfî'nin doğum yılı 1688'de (1099) bitirdiği *Hilyetü'l-Envâr*'dan anlaşılmaktadır. İyi bir tahsil görmüş ve hattat Hâfız Osman'dan hat dersleri almıştır. Yeniçeri Ocağı Kalemi'ne girerek Has Oda'da görev almıştır. Mısır seyahati sırasında (1683) Konya'da kısa süreliğine kalarak Mevlevîlik tarikatına intisap etmiştir. İran'a sefir olarak gönderilen Ebûfâruk Mehmed Paşa'nın emrinde kâtiplik yapmıştır (1688-89). İsfahan, Kazvin, Kâşân, Revan, Nahcivan ve Tebriz seyahatlerinde buralardaki ilim ve sanat camiasına kendisini kabul ettirir. Bir süre sadâret kâtipliği yaptıktan sonra Avusturya'ya gider (1719); dönüşünde Dîvân-ı Sultânî hocalıklarından başmukâtaacılığa getirilir. Damad İbrâhim Paşa'nın talimatıyla 1725 senesinde *Habîbü's-Siyer* adlı eseri tercüme etmesi için toplanan kurula katılır. Bir sonraki sene tayin edildiği görevinden kendi isteğiyle emekliye ayrılır ve 1738 senesinde vefat eder. Sanatını Sebk-i Hindî etkisinde bir anlayışla icra eden Nahîfî İstanbul ağzına oldukça hâkim olup şiirlerinde atasözü ve deyimleri kullanmakta mahir bir sanatçıdır. Birçok eser telif eden şair *Dîvân*, *Âdâb-ı Tarikat ve Kavâid-i Hakikat*, *Mevlidü'n-Nebî*, *Tahmîs-i Kasîde-i Bürde*, *Terceme-i Mesnevî li-Nahîfî*, *Mî'râcü'n-Nebî*, *Zuhri'l-Âhire* ve *Hilyetü'l-Envâr* isimli kitapların müellifidir (Uzun, 2006: 297-298).

Şairin *Dîvân*'ında bulunan ve aşağıda verilen gazeli Macaristan uyruklu Jean Ch. Besse'nin eserinde geçer (Besse, 1829: 5). Bu gazel divan edebiyatında sıkça işlenen bir konuyu, sevgilinin aşığına sürekli eza ve cefa etmesini konu edinmektedir (Aypay, 1992: 123):

Hande bî-çâre âşuk u cenânın arar
Derd-ilen bîmâr olan helbet dermânın arar
Sanma-ki rahminden¹⁹⁰ sunar¹⁹¹
Desti dil-i meclîs humâyû bî-karâr

***

Gel, hey rûh-i cihân! Devri gene devrân olandan sor
Ne dir ol nusâ-yi gibrânî sultan olandan sor

¹⁸⁶ kemyâb: gümyâb (Apikyan, 1886: 38).

¹⁸⁷ le'imândan: le'imândan (Bilkan, 1997: 1029).

¹⁸⁸ bürûdet: bürûd (Kurtoğlu, 2008: 117); bürût (Bilkan, 1997: 1029).

¹⁸⁹ arsada: arsedâ (Kurtoğlu, 2008: 117), asrda (Bilkan, 1997: 1029).

¹⁹⁰ rahminden: rahmitden (Besse, 1829: 5).

¹⁹¹ sunar: şunar (Arap harfli yazıda) (Besse, 1829: 5).

Nihâyet ehline¹⁹² arz-ed derûninde olan nâri
Misl-dir mislin-âra gèrû¹⁹³ akran olandan sor

Varıb-hâlini¹⁹⁴ arz etmek ne hâcet ârife¹⁹⁵ sormak¹⁹⁶
Gamu¹⁹⁷ eşyâ bilir kâmil¹⁹⁸ merd i insân¹⁹⁹ olandan sor

Eyer²⁰⁰ şekvâ adam dersin olur olmas ölen hey dil
Bulunmas akl-ile kâmil sir-i pinhân²⁰¹ olandan sor

Bu akl-ilen bu âlemde gel etna-yı sefâ olmas
Sefâ ehli olam-dersen şaz-u handan olandan sor

14. Nef'î (d. 1572? – ö. 1635)

Kaynaklarda asıl ismi Ömer olan şairin 1572 tarihinde doğduğu düşünülmektedir. Memleketi Erzurum'dur. Eğitim hayatına Pasinler'de başlayan şair Farsça öğrenir. Kendisine "Nefî" mahlası veren Gelibolulu Âlî'dir. I. Ahmed'in (1603-1617) saltanatının ilk yıllarında Edirne ve İstanbul'da çeşitli devlet görevlerinde bulunur. Dört farklı padişahlık dönemine şahitlik eden Nefî, IV. Murad'ın saltanat süresince şöhretinin ve sanatının en üst noktasına ulaşmıştır. Öfkeli kişiliği ve sınır tanımayan hicivleri değerini yitirmesine ve devlet yönetiminde önde gelen kişilerin hedefi haline gelmesine sebep olur. Sultan Murad'a Edirne'deyken gönderdiği bir kaside ve sultanın 1634'te Edirne'ye gelişi hakkında kaleme aldığı şiiriyle padişahın yeniden teveccühünü kazanarak İstanbul'a döner. Ağır hiciv tarzı şiirleri sebebiyle sonunda ölüme mahkûm edilerek boğdurulup cansız vücudu denize atılır. Türkçe *Dîvân'ı* ve *Sihâm-ı Kazâ'nın* yanı sıra Farsça eserleri de mevcuttur (Akkuş, 2006: 523-524).

Nef'î Dîvânı'na ait bu kaside Mihran Apikyan'ın eserinde geçmektedir (Apikyan, 1886: 99). Beyitler şairin Sultan Ahmed Han'ın övgüsü sadedinde kaleme aldığı kasidesinin nesib bölümünden alınmıştır (Akkuş, 2018: 48).

Kasîde-i Nef'î

Der Medh-i Sultân Ahmed Hân (aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân)

Sanman ki felek devr ile şâmı seher eyler
Her vâkıanın âkıbetinden haber eyler

Bir düş gibidir hak bu ki manâda bu âlem
Kim²⁰² göz yumup açınca zamânı güzer eyler

¹⁹² nihâyet ve ehline sözcüğü metinde ha ç harfiyle şeklinde yazılmıştır (Besse, 1829: 5).

¹⁹³ misl-dir mislin-âra gèrû: mesl-dir meslin-âra gürü (Besse, 1829: 5).

¹⁹⁴ hâlini sözcüğü he • ile şeklinde yazılmıştır.

¹⁹⁵ ârife: erife (Besse, 1829: 5).

¹⁹⁶ sormak sözcüğü metinde سؤرمك/sermek şeklinde yazılmıştır.

¹⁹⁷ gamu (Latin alfabesiyle): gel/gül mu (Arap alfabesiyle) (Besse, 1829: 5).

¹⁹⁸ kâmil (Latin alfabesiyle): hayâmîl (Arap alfabesiyle) (Besse, 1829: 5).

¹⁹⁹ merd i insân ikilemesinde atf vav'ının düzleşmesi söz konusudur.

²⁰⁰ Metnin konuşma diline göre yazılması nedeniyle g>y sessiz değişimi söz konusudur.

²⁰¹ pinhân: pünhân (Besse, 1829: 5).

²⁰² kim: ki (Akkuş, 2018: 48).

Bir yerde ki²⁰³ ârâma bu mikdâr ola mûhlet
Erbâbı nice kesb-i kemâl ü hüner eyler

Olmuş tatalım müddet-i ârâmı da mûmtedd
Âkil nice temyiz-i reh-i²⁰⁴ hayr u şer eyler

Teşhîs-i reh-i hayr u şer olur mu o dilde
Kim leşker-i gam birbirini bî-siper²⁰⁵ eyler

Bulmaz reh-i hakkı meger ol kimse ki ana
Tevfikini Hâdî-i ezel râhber eyler

Tevfik refik olmayıcak fâide yokdur
Her kim burada akla uyarsa zarar eyler²⁰⁶

15. Süleyman Çelebi (d. 1350/1355? - ö. 1422?)

Türkçe yazılan mevlidlerin ilki ve en çok bilineni *Vesîletü'n-Necât*'ı telif eden Süleyman Çelebi'nin Bursa'da doğduğu bilinir. Hakkında verilen bilgiler çelişkili olmakla beraber bazı yazma eser nüshalarında geçen "Yiğitlik dahi geçti şöyle hoca/ Erişti şastlık u oldu koca" beyti, müellifin 1409 yılında altmış yaşında iken nazmettiği mevlidi yazdığı bilgisini vermesi sonucu doğum tarihi 1351 yılı olarak kabul edilir. Kayıtlarda ilim ile uğraşan bir aileden geldiği ve taşıdığı "Çelebi" ünvanından da ârif ve ilim sahibi bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Yıldırım Bayezid döneminde bir süreliğine Dîvân-ı Hümâyûn imamı olduğu ve 1400 senesinde yapımı tamamlanan Bursa Ulu Camii imamlığına getirildiğini anlatılır. Halvetî veya Mevlevî olduğu düşünülen şairin 1422'de vefat ettiği genel kabul görür. Mezarı Bursa'dadır (Timurtaş, 1990: I-III).

Süleyman Çelebi'nin aşağıda verilen şiirinin de bulunduğu en ünlü eseri *Mevlid* adıyla da bilinen *Vesîletü'n-Necât* 1409 yılında Bursa'da tamamlanmıştır. Eser, 11 nüshasının karşılaştırılması sonucu ortaya konan metne göre 768 beyit-16 babdan oluşur. Sade ve anlaşılır bir Türkçeyle yazılan *Vesîletü'n-necât*'ın fikir, bilgi ve duyguları oldukça sanatkârane bir üslûpla verilir. Eser, kaleme alındığı dönemden itibaren Osmanlı topraklarında özellikle Hz. Muhammed'in doğum günlerinde okunmuş, hatta bestelenmiş, birçok dile tercüme edilmiş ve nazireler yazılmıştır. Mevlid kutsal gün ve gecelerin yanı sıra doğum, sünnet, ölüm gibi pek çok durumda okunur (Pekolcay, 2004: 485-86). Süleyman Çelebi'ye ait olan aşağıdaki beyit Joanne Baptista Podesta'nın eserinin son cildinde geçmektedir (Podesta, 1703: 164). Bu beyitte Hz. Muhammed "peygamberliğin ve şeriat göğünün parlak ayı" ve "şeriat göğünün sultanı" olarak methedilmektedir (Köksal & Kütük, 2022: 411):

Ëy risâlet çarhı üzre mâh-ı tâbân²⁰⁷

Ëy şerî'at arşı üzre şâh u sultân²⁰⁸

²⁰³ ki: - (Apikyan, 1886: 99).

²⁰⁴ temyiz-i reh-i: temyize reh-i (Apikyan, 1886: 99).

²⁰⁵ bî-siper: pey-siper/ pî-siper (?) (Apikyan, 1886: 99).

²⁰⁶ Bu beyitten sonra beş beyit eksiktir (Akkuş, 2018: 48).

²⁰⁷ Bu beyit Hz. Muhammed'i metheden bir naat'tan alınmıştır. Şiir, Süleyman Çelebi'nin mevlidi içindeki "fi Medhi'n-nebiyyi" başlıklı medhiyesi gibi redifi "Muşafâ"dır (Köksal & Kütük, 2022: 411).

²⁰⁸ Podesta'nın metninde her ne kadar beytin içinde Hz. Muhammed'in isimlerinden olan Mustafâ adı geçmese de Latince çevirisinde *O Prophetia* "Peygamber" şeklinde geçmektedir (Podesta, 1703: 164).

16. Sürûrî (d. 1752 – ö. 1814)

Doğum yeri Adana olan Sürûrî'nin asıl adı Seyyid Osman'dır. Yirmili yaşlarda şiir yazmaya başlayan şair, Şeyhülislam Yahyâ Tefvîk Efendi tarafından kabiliyetli bulunduğu için İstanbul'a götürülür. Önceki şiirlerinde mahlası "Hüznî" olan şair, hiciv ve hezl türündeki şiirlerinin yer aldığı *Hezeliyyât* adlı eserindeki manzumelerde "Hevâî" mahlasını kullanmış ancak daha sonra İstanbul'da Tefvîk Efendi'nin verdiği "Sürûrî" mahlasını tercih etmiştir. 1781 yılından itibaren on altı yıl boyunca kadılık yapmıştır. 1802 tarihinde III. Selim'e sunmuş olduğu bir kaside üzerine son devlet görevi olan Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiştir. 2 Şubat 1814'te vefat etmiştir. Eserleri *Dîvân*, *Hezeliyyât* ve *Sürûrî Mecmuası*'dır (Batur, 2010: 172; Nizam, 2012: 70).

Sürûrî, Dîvân edebiyatında tarih düşürmedeki maharetiyle ön plana çıkmış bir şairdir. Olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerini güçlü nazım teknikleriyle tarih manzumesi olarak aktarmada başarı göstermiştir (Batur, 2010: 172; Nizam, 2012: 69-70). Sürûrî'nin şiirleri Aleksandros Konstantinidis'in eserinde geçer. Bu eserde, Arap ve Grek alfabesiyle yazılan şiirlerin ayrıca Yunancaya tercümesi de bulunmaktadır (Konstantinidis, 1874: 249). *Sürûrî Dîvânı*'nda tespit edilen aşağıdaki tarih manzumesinde Sürûrî, Râşid ve Hayrî Efendilerin yükselmeleri hakkında sade ve akıcı bir dille tarih düşürmüştür (Uslu, 2007: 443-444):

Hayrî Efendi hayr ile Râşid Efendi rüşd ile
Teşrîf idip²⁰⁹ mansıbların birden iki zât-ı nefis

Târîhi harf-i sâdeden buldu Sürûrî kulları
Râşid zekî beylikçidir²¹⁰ Hayrî²¹¹ dirâyetli reyis²¹²

17. Şâhî (Şehzâde Bâyezid) (d. 1527 - ö. 1562)

1526'da İstanbul'da doğan Sultân Bâyezid, Kânûnî Sultan Süleyman ile Hürrem Sultan'ın oğullarındandır. 1546 tarihinde Karaman sancak beyliği ile Konya'ya ve daha sonra 1553 yılında taht muhafazası için Edirne'ye yollanır. Ancak Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinin ardından ortaya çıkan Düzme Mustafa olayını düzenlediği düşünülerek Kütahya'ya gönderilir. Büyük erkek kardeşi Selim ile aralarında saltanat kavgası başlayınca babası tarafından Amasya'ya gönderilir. Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi ve bazı din adamları tarafından verilen fetvalarla isyanla suçlanır. Selim'le girdiği muharebe sonucu yenilgiye uğrar ve İran'a sığınır. Şah Tahmasb'la yapılan anlaşma sonucu Bâyezid, Osmanlı'ya teslim edilir ve öldürülerek Sivas'a defnedilir (Kılıç, 2014). Şâhî mahlasıyla şiirler kaleme alan Bâyezid'in Kütahya'da şairlerden ve âlimlerden oluşan bir "irfan âlemi" kurduğu bilinir. *Dîvân*'ı ve Farsça şiirlerinden oluşan bir *Dîvânçe*'si vardır (Turan, 1992: 231)

Mihran Apikyan'ın eserinde geçen gazel *Şâhî Dîvânı*'nda yer alır (Apikyan, 1886: 106) Bu gazelde şair dünya hayatı ve hevesinden geçtiğini, varlığının sonunun şüphesiz yokluk olduğunu, yapılması gereken şeyin ise gözü açıp her yerde Allah'ı görmeye çalışmak olduğunu dile getirmektedir (Kılıç, 2018: 98).

Güfte-i Şehzâde Bâyezid ibn Kânûnî Sultân Süleyman

N'edeyin zâyî' edüp tûl-i emelle nefesi
Kalmadı zerre kadar dilde bu dünya hevesi

Iztrâbı ko ki ey murg-ı revân seyr²¹³ eyle
Eskiyüp işte harâba²¹⁴ varıyor ten kafesi

²⁰⁹ idip: idüp (Uslu, 2007: 443).

²¹⁰ beylikçidir: beğlikcidür (Uslu, 2007: 444).

²¹¹ Hayrî: Hayir(Konstantinidis, 1874: 249).

²¹² reyis: re'is (Uslu, 2007: 444).

²¹³ seyr: sabr (Kılıç, 2018: 98).

²¹⁴ harâba: helâke (Kılıç, 2018: 98).

Kârbân-ı reh-i iklîm-i 'adem-menzilinün
Tokunur²¹⁵ oldu dilâ sem'üme bang-ı ceresi

Gâfil olma gözün aç dîde-i hak-bîn olagör²¹⁶
Hor görme²¹⁷ has ü haşak ile mur u mekesi

Şâhî-i bî-dil²¹⁸ ü bîmâr u günehkâre ne gam
Sen olursan eğer ey lutf-ı Hudâ²¹⁹ dâd-resi²²⁰

18. Taşlıcalı Yahya (d. ?- ö. 990/1582)

Arnavut asıllı bir aileden gelen şairin kesin doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Arnavutluk'un kuzeyinde devşirilip İstanbul'a getirilir. Acemi Oğlanları Ocağı'nda eğitilip sipahi olur. Âşık Çelebi'nin bildirdiğine göre "tâlimhâneyi muallimhâne bilmek suretiyle" Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi ve Kemalpaşazâde gibi şairlerin ve âlim meclislerinde bulunur. Kanûnî'nin veziri Rüstem Paşa'nın himayesiyle Eyüp Vakfı mütevellisi olur. Ancak bu ikbal devri uzun sürmez ve Rumeli'de İzvornik sancağına sürülür. Yahyalı Akıncılar Ocağı'na katılan şair bundan sonra İstanbul'a dönemez. Son kasidesini Zigetvar seferi sırasında Kanûnî'ye sunar. Son yıllarında Gülşenî şeyhi Uryânî Mehmed Dede'ye intisap eden şair kendini tasavvufa verir. Kaynaklarda ölüm tarihiyle ilgili farklı kayıtlar bulunmasına karşın H. 990 (1582) yılında yaşı doksanı aşmışken vefat ettiği kabul edilir. Kabri Sırbistan'da İzvornik yakınlarındadır. Eserleri: *Dîvân*, *Hamse* (*Şâh u Gedâ*, *Gencîne-i Râz*, *Yûsuf u Zelîha*, *Kitâb-ı Usûl ve Gülşen-i Envâr*), *Şehrengîz-i Edirne*, *Şehrengîz-i İstanbul* (Kaya, 2011: 156-157).

Taşlıcalı Yahya'nın *Şâh u Gedâ* mesnevisinde yer alan aşağıdaki beyit, Arthur Lumley Davids'in eserinde tespit edilmiştir. (Davids, 1832: 54) Şiir kıyamet alameti olan sûrun üflenmesiyle kıyametin başlayacağını anlatmaktadır (Yoldaş, 1993: 85):

Nâgehân sûr-ı Hak²²¹ urulsa gerek
Felegün defteri dürülse gerek

19. Yazıcıoğlu Mehmed (d. ? – ö. 1451)

Gelibolu doğumlu olan şairin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Babası Yazıcı Sâlih'ten Farsça ve Arapça öğrenmiştir. Edebiyata ve ilimlere dair geniş bilgi sahibidir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Gelibolu'ya uğradığı bir seferde ona intisap etmiş ve zamanla tasavvuf alanında yetkin ve uzman bir kişi hâline gelmiştir (Çelebioğlu, 2018: 25-30). Kardeşi Ahmed Bîcân'ın ifadesiyle Mehmed Efendi "âlim ve ârif, fâzıl ve kâmil, Tanrı'nın hası ve erenlerin serveri ve dahi cihânın kutbu Hacı Bayram'ın sırrı"dır (Uğur, 2019: 7). En önemli eseri, Türk-İslam cemiyeti içerisinde yazıldığı günden bugüne değin etkisini devam ettiren, Hz. Peygambere dair yazmış olduğu *Muhammediye*'dir. Eser yazmak, ders ve vaazlarıyla halkı ve öğrencileri eğitmek gibi hizmetlerde bulunan şair, Gelibolu'da 1451 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı bugün Yazıcıoğlu Camii adını taşıyan mescidin hazîresindeki türbededir. Muhammediye'den başka *Megâribü'z-Zamân* ve *el-Müntehâ ale'l-Fusûs* adlı eserleri mevcuttur. Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sinde tespit edilen aşağıdaki beyit Rus şarkiyatçılığının kurucularından Derbendli Aleksandr Mirza Kazım-Bey'in eserinde geçmektedir (Ataş & Önder, 2022; Mirza Kazım, 1846: 270) Oruç tutmanın öneminden bahsettiği aşağıdaki beyitte kabul olmayan orucun cezasının cehennemde şiddetli azap olacağı bildirilir (Çelebioğlu, 2018: 515.):

Oruç tutsa olmasa makbûl pes ölicegez
Oda yansun²²² ol dedi görsün eşedd-i azâb

²¹⁵ tokunur: tokınur (Kılıç, 2018: 98).

²¹⁶ olagör: olığör (Kılıç, 2018: 98).

²¹⁷ görme: tutma. (Kılıç, 2018: 98).

²¹⁸ şâhî-i bî-dil: şâhî-i bî-kes (Kılıç, 2018: 98).

²¹⁹ lutf-ı Hudâ: şâh-ı kerem (Kılıç, 2018: 98).

²²⁰ dâd-resi: dest-resi (Kılıç, 2018: 98).

²²¹ sûr-ı Hak: sûr çün (Davids, 1832: 54).

²²² yansun: yansın (Çelebioğlu, 2018: 515).

20. Yûnus Emre (d. 1240/41? – ö. 1320/21)

Yûnus Emre'nin destansı hayatına dair ilk ve en teferruatlı bilgi Uzun Firdevsî (ö. 1512) tarafından yazıldığı düşünülen *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*'de yer alır. Burada anlatılanlara göre Yûnus Emre Sarıköy'de rençberlikle yaşamını sürdüren yoksul bir kişidir. İlk olarak buğday almak için Karahöyük'e giderek bir süre Hacı Bektâş-ı Velî'nin yanında kalır. Geri döneceği esnada Hacı Bektaş'ın buğday yerine "nefes" vermeyi teklif etmesine karşın Yûnus'un ısrarı üzerine kendisine dilediği kadar buğday verilerek gönderilir. Vazgeçip geri döndüğünde, durum Hacı Bektâş-ı Velî'ye arz edilir. O da Yûnus'u Tapduk Emre'ye gönderir. Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından derlenen *Vâkı'ât*'a göre Yûnus Emre Tapduk Emre'ye otuz yıl hizmet eder, şeyhinin kızıyla evlenir ve pirinin nefesinin bereketiyle şair olur. Yûnus'un ölüm tarihi Fuat Köprülü tarafından 1320 olarak kaydedilir. Anadolu'nun birçok bölgesinde Yûnus'a ait makam ve mezarlar mevcuttur. Yûnus Emre, Eski Anadolu Türkçesinin oluşmasında oldukça önemli bir rol oynayan ilk Türk şairdir. Eserleri *Dîvân* ve *Risâletü'n-Nushiyye*'dir (Tatcı, 2013).

Yûnus Emre'ye mâl edilen bu meşhur ilahinin tespit edildiği kitap Georg Jacob'un eseridir (Jacob, 1916: 23-24). Bazı araştırmacılar bu şiirin 15. yüzyılda yaşayan, H. 843/ M. 1439-40 yıllarında öldüğü tahmin edilen Âşık Yûnus mahlaslı şaire ait olduğu ihtimalinden bahseder. Yûnus'un bu şiiri, şairin tasavvufî yönünü, Allah'a duyduğu sevgi ve muhabbeti anlatır (Tatcı, 2012: 114-115; Timurtaş, 1972: 11-12):

Şol cennetin²²³ ırmakları

Akar Allah deyü deyü²²⁴

Çıkmış İslâm bülbülleri

Öter Allah deyü deyü²²⁵

Aydan aydıdır²²⁶ yüzleri

Şekerden tatlı²²⁷ sözleri

Cennette hurı²²⁸ kızları

Gezer Allah deyü deyü

Sallanup²²⁹ Tûbâ dalları

Kur'ân okur²³⁰ hem dilleri

Cennet bağının gülleri

Kokar Allah deyü deyü²³¹

²²³ cennetin: cennetin (Timurtaş, 1972: 11; Tatcı, 2012: 114).

²²⁴ deyü deyü: diyü diyü (Timurtaş, 1972: 11; Tatcı, 2012: 114). Bütün dörtlüklerde aynı şekildedir.

²²⁵ Burada dörtlüklerin sırası değişiyor (Timurtaş, 1972: 11-12; Tatcı, 2012: 114-115).

²²⁶ aydıdır: arıdır (Tatcı, 2012: 114; Timurtaş, 1972: 12).

²²⁷ şekerden tatlı: misk ü anberdür (Timurtaş, 1972: 12; Tatcı, 2012: 114).

²²⁸ hurı: huri (Timurtaş, 1972: 12).

²²⁹sallanup: salınur (Timurtaş, 1972: 11; Tatcı, 2012: 114).

²³⁰ okur: okır (Timurtaş, 1972: 11).

²³¹ Bu dörtlük Tatcı 2012'de şu şekildedir: Eser ol latîf yilleri
Salınur Tûbâ dalları
Çoşmuş İslâm bülbülleri
Öter Allah diyü diyü

Kimler yeyip kimler²³² içer
 Melekler hem²³³ rahmet saçar
 İdris nebi hulle bi er²³⁴
 Subhan Allah²³⁵ deyü deyü

Yûnus aydır ben de varsam
 Hakk'ın cemalını görsem
 Nurdan Buraklara binsem
 Gezsem Allah deyü dey ²³⁶

Sonuc

1600-1923 yılları arasında Türk dilinin, edebiyatının ve kültürünün tanıtımı konusunda gayrimüslim tebaa ve yabancılar tarafından birçok kitap yayımlanmıştır. Bu  alışma için taranan toplam 140 adet kitapta tespit edilen ve "İstanbul seçkinlerine ait yüksek edebiyat" olarak adlandırılan Divan edebiyatına ait manzum ve mensur metinler dikkat çekicidir. Söz konusu kitaplardan 9'unda 20 şair ve bu şairlere ait 33 şiir tespit edilmiştir. Yûnus Emre, Süleyman Çelebi, Yazıcıoğlu Mehmed vb. Eski Anadolu Türkçesinin halk tarafından en çok okunan şairlerinin eserlerinden örnekler verilmesi; Bâkî, Fuz li, Nef'i ve Nâbî gibi meşhur şairlerinin yanı sıra şâhî mahlaslı şehzade Bâyezid, Abdurrahman Sâmî Paşa, Cem Sultan ve *Muhibbî* mahlaslı Kânûnî Sultan Süleyman gibi şair devlet adamları, şehzadeler ve padişahların şiirlerinin Türk dilinin, edebiyatının ve kültürünün tanıtıldığı kitaplarda yer alması  onemlidir.

şiirlerin içerikleri incelendiğinde genellikle günlük hayatı konu edinen şiirlerin yanı sıra didaktik içerikli metinlerin, tarih d ş rmelerin yapıldığı beyitlerin, savaş ve fetih gibi konuların işlendiği merdâne gazellerin, Allah'a ve Hz. Peygamber'e övgünün yapıldığı münâcât ve mevlit gibi dini konulu şiirlerin seçildiği tespit edilmiştir.

Divan edebiyatı şairlerinin eserlerinin aktarılmasında Arap, Latin, Ermeni ile Rum ve Karamanlıların kullandığı Grek alfabesi olmak üzere toplamda dört farklı alfabe kullanıldığı görülmüştür. Bu alfabelerin arasında Türkçenin seslerinin aktarılmasında birtakım farklılıkların var olduğu tespit edilmiştir. Dönemin ses bilgisini yansıttığı anlaşılan söz konusu şekiller incelendiğinde görülmüştür ki eserlerde kullanılan a zın (diyalekt), şairin şiirini yazdığı dönemi değil -şiirin derlendi i düşünülen- Türk dili ve edebiyatı kitaplarının yazıldığı dönemin dilini yansıtmaktadır.

Son olarak Türk dilinin, edebiyatının ve kültürünün tanıtımında ve aktarımında -özellikle klasik dönem- Divan şairlerinin bu kadar çok tercih edilmesi dikkat çekicidir. "Saray" ya da "yüksek zümre" edebiyatı olarak nitelendirilen bu şiirlerin içerik ve biçim açısından her ne kadar halktan kopuk olduğu düşünülse de dil, edebiyat ve kültür edinimi için hazırlanan kitaplarda söz konusu şiirlere bu kadar çok yer verilmesi aslında günümüzdeki inanın  ksine sınırlı bir  evre içerisinde bilindiği önyargısını yıktığı fikrini ortaya çıkarır.

²³² Kimler yiyip kimler: kimi yiy p kimi (Tatcı, 2012: 114; Timurtaş, 1972: 11).

²³³ Melekler hem: hep melekler (Tatcı, 2012: 114).

²³⁴ biçer: biçer biçer (Timurtaş, 1972: 11).

²³⁵ S bhan Allah: biçer Allah (Tatcı, 2012: 114).

²³⁶ Bu dörtlük bir başka nüshada şöyledir: Miskin Yûnus var y rına
 Koma bug ni y rına
 Yarın Hakk'un d v nına (*did rma* Timurtaş, 1972: 12).
 Varur Allah diyü deyü (Tatcı, 2012: 115; Timurtaş, 1972: 12).

Burada beş dörtlük var. Timurtaş 1972 ve Tatcı 2012 yayınlarında ise 10 dörtlük şeklinde dir.

Kaynakça

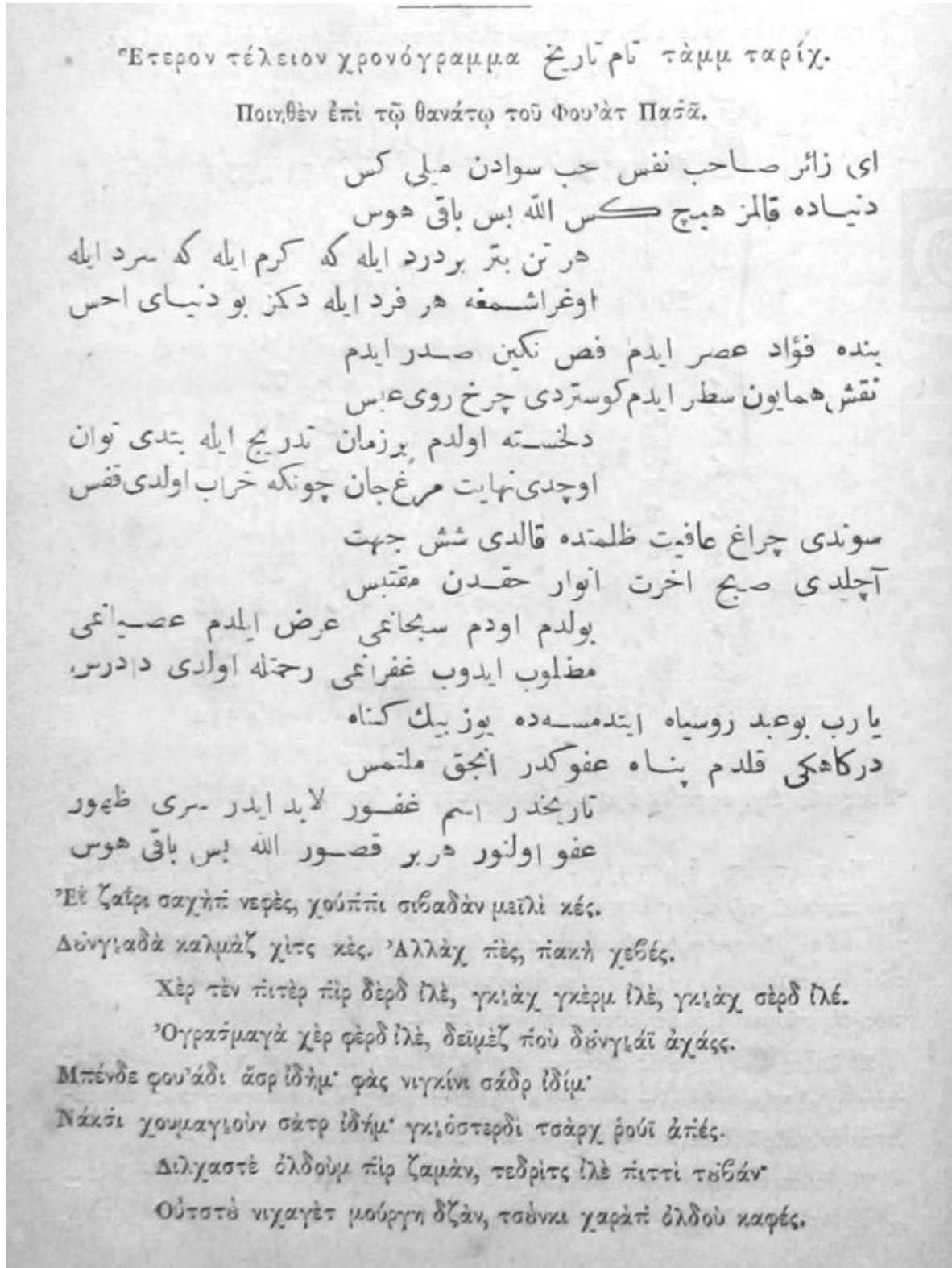
- AĞILDERE, Suna Timur (2010). "XVIII. Yüzyıl Avrupa'sında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul Fransız Dil Öğlanları Okulu (1699-1873)". *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5(3). 693-704.
- AK, Coşkun. "Rûhî-yi Bağdâdî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/205-206. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- AK, Coşkun. "Süleyman I". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/74-75. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- AKDOĞAN, Yaşar (2019) (Haz.). *İskendernâme*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- AKKUŞ, Metin. "Nef'i". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/523-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- AKKUŞ, Metin (2018) (Haz.). *Nefi Divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2020). "Vâsıf, Osman Bey", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasif-vasif-osman-bey> (Alıntı tarihi: 08.09.2024)
- AKÜN, Ömer Faruk. "Divan Edebiyatı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/389-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- APİKYAN, Mihran (1886). *Chashak Osmanean Gragitut 'ean* (Mezak-i Edebiyyat-ı Osmaniyye). İstanbul: Matbaa-i Nişan Berberyan.
- ATAŞ, Osman - Sevim Yılmaz Önder (2022). "Mirza Kazım Bey'in 'Türk-Tatar Dilinin Umumi Grameri' adlı eseri ve Julius Theodor Zenker'in Almancaya çevirisi". *Yıldız Teknik Üniversitesi 9. YSBK Bildiri Özetleri*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin (2019). "İbn Kemâl'in Yavuz Mersiyesi ve Tahir Olgun'un Şerhi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 40. 417-450.
- AYPAY, İrfan (1992). *Nahifî Süleyman Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanın Tenkitli Metni)* C. 1-2. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- BATUR, Atilla. "Sürûrî, Seyyid Osman". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/172-173. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- BESSE, Jean Charles (1829). *Abrégé de la Grammaire Turque*. Budapeşte: Otho Wigand.
- BEYHAN, Esra (2021). *Enderunlu Fâzıl Divanı (Metin-İnceleme)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997) (Haz.). *Nâbî Dîvanı* 1-2. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed. "Bâkî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/537-540. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (2018) (Haz.). *Muhammediye, Yazıcıoğlu Mehmed*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÇİÇEK, Ali (2020). "Artin Handoğlu'nun Grammaire de la Langue Turque İsimli Eseri Üzerine bir Dil İncelemesi". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13(2). 199-210.
- DAVIDS, Arthur Lumley (1832). *A Grammar of the Turkish Language*. Londra: Parbury & Allen.
- DİLAÇAR, Agop (1971). "1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 18. 197-210.
- EMECEN, Feridun. "Süleyman I". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/62-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- EMİROĞLU, Öztürk (2016). "Polonya'da Türkçe Öğretiminin Tarihi Gelişimi". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 64(2). 203-214.
- ENGİN, Sedat (2006). *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nın Tahlili*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- ERKAL, Abdulkadir (2021). "Nâbî, Yûsuf Nâbî Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nabi-yusuf-nabi-efendi> (Alıntı tarihi: 07.09.2024)
- ERKAN, Pınar (2001). *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul/Kadıköy ve Üsküdar'daki Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- ERSOYLU, Halil (1981). *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜMÜŞ, Nevin (2021). "Sâmî, Abddurrahman Paşa". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sami-abdurrahman-pasa> (Alıntı Tarihi: 15.10.2024)
- GÜREL, Rahşan (1999). *Enderunlu Vâsıf Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İNALCIK, Halil (2003). *Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- JACOB, Georg (1916). *Hilfsbuch für Vorlesungen Über das Osmanisch-Türkische I*. Berlin: Maner & Müller.

- KAPICI, Özhan (2014), "18. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Rus Hariciyesinde Turkologiya, Osmanistika ve Oryantalistika", *Toplumsal Tarih* 247, 74-85.
- KAPLAN, Mahmut (2015) (Haz.). *Hayriyye-i Nâbi (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- KARAHAN, Leylâ (2010). "Edebî Kültürün Aktarılmasında Gramer Kitaplarının Rolü", *II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi*. İzmir.
- KAYA, Bayram Ali. "Taşlıcalı Yahyâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/156-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- KAYAOKAY, İlyas (2018). "Yabancılar Türkçe Öğretiminde Divan Şiirinden Faydalanmak: Arthur Lumley Davids'in 'A Grammar of the Turkish Language Örneği". *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal* 21. 19-40.
- KAZIM-BEY, Aleksandr Mirza (1846). *Obshchaya Grammatika Turetsko-Tatarskogo Yazıka*. Kazan: Kazan İlimler Akademisi.
- KEMİKLİ, Bilal (2000). "Hâşimî Kitaplığında Türkçe Bir Cönk". *Milli Folklor Dergisi* 48. 27-36.
- KESİK, Beyhan (2022), Abdurrahmân Sâmî Paşa ve Şiirleri [Dîvânçesi], Ankara: İKSAD Yayınları.
- KILIÇ, Filiz (2014). "Şâhî, Şehzâde Bayezid". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sahi-sehzade-bayezid> (Erişim tarihi: 08.09.2024).
- KILIÇ, Filiz (2018) (Haz.). *Şâhî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KILINÇ, Abdülhakim (2021) (Haz.). *Fuzûlî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- KONSTANTİNİDİS, Aleksandros (1874). *Othomaniki Grammatiki*. İstanbul: Typois Voutyras.
- KÚNOS, Ignác (1905). *Janua Linguae Ottomanicae: Osmân-Török Nyelvkönyv - Nyelvtan, Szótár, Olvasmányok* (Mecmu'â-i Lisân-ı Osmânî). Budapeşte: A Keleti Kereskedelmi Akadémia.
- KUT, Günay. "Ahmedî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/165-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- KUT, Günay. "Cem Sultan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/284-286. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- KÜÇÜK, Sabahattin. "Enderunlu Fâzıl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- KÖKSAL, M. Fatih - Rifat Kütük (2022). "Vesileü'n-Necat'ın En Eski Nüshası ve Süleyman Çelebi'nin Bilinmeyen Şiirleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 28. 393-430.
- MACİT, Muhsin (2020). "Fuzûlî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fuzuli-mdbir> (Alıntı tarihi: 09.09.2024).
- MENGİ, Mine. "Mesîhî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/312-313. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- MENGİ, Mine (2020) (Haz.). *Mesîhî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- MUTLU, Şamil (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- NİZAM, Elif Ayan (2012). "Sürûrî'nin Hezliyyât'ının 'Tevârih' Bölümünden Tarihî Yansımalar". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* II. 67-86.
- ÖNDER, Sevim Yılmaz (2016). "Mübadele ile yaşayan Türkçe". *Mübadil kentler: Anılar ve Belgeler*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 64-80.
- ÖZTOPRAK, Nihat (2014). "Rûhî, Bağdatlı". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ruhi-bagdatli> (Alıntı tarihi: 20.10.2024).
- PADEM, Serkan (2020). *Yabancı Okullar Eğitim Programlarının 1820-1938 Yılları Arasında Türk Eğitim Sistemine ve Toplumsal Yaşama Etkileri*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- PEKOLCAY, A. Necla (1992). *Mevlid (Vesiletü'n-Necat)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- PEKOLCAY, A. Necla. "Mevlid". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/485-486. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- PÉRI, Benedek (2021). "On Altıncı Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Merdâne Gazeller ve Belâgat". *Osmanlı Edebî Metinlerinde Teoriden Pratiğe Belâgat*. Küre Yayınları.
- PODESTA, Joanne Baptista (1703). *Cursus Grammaticalis Linguarum Orientalium: Scilicet Arabicæ, Persicæ et Turcicæ* III. Viyana: Typis Leopoldi Voigt, Universit. Typogr.
- PROCHÁZKA-EISL, Gisela (2010, 27 Mayıs). "Viyana Üniversitesinde Türkçe Öğretimi: Dünü - Bugünü - Yarını", *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*. Hacettepe Üniversitesi. 681-688.
- SARAÇ, M. Yekta (2020). "İbn Kemâl, Kemâlpaşa-zâde". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ibn-kemal>
- ŞAKİROĞLU, H. Mahmut. "Cem Sultan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/283-284. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

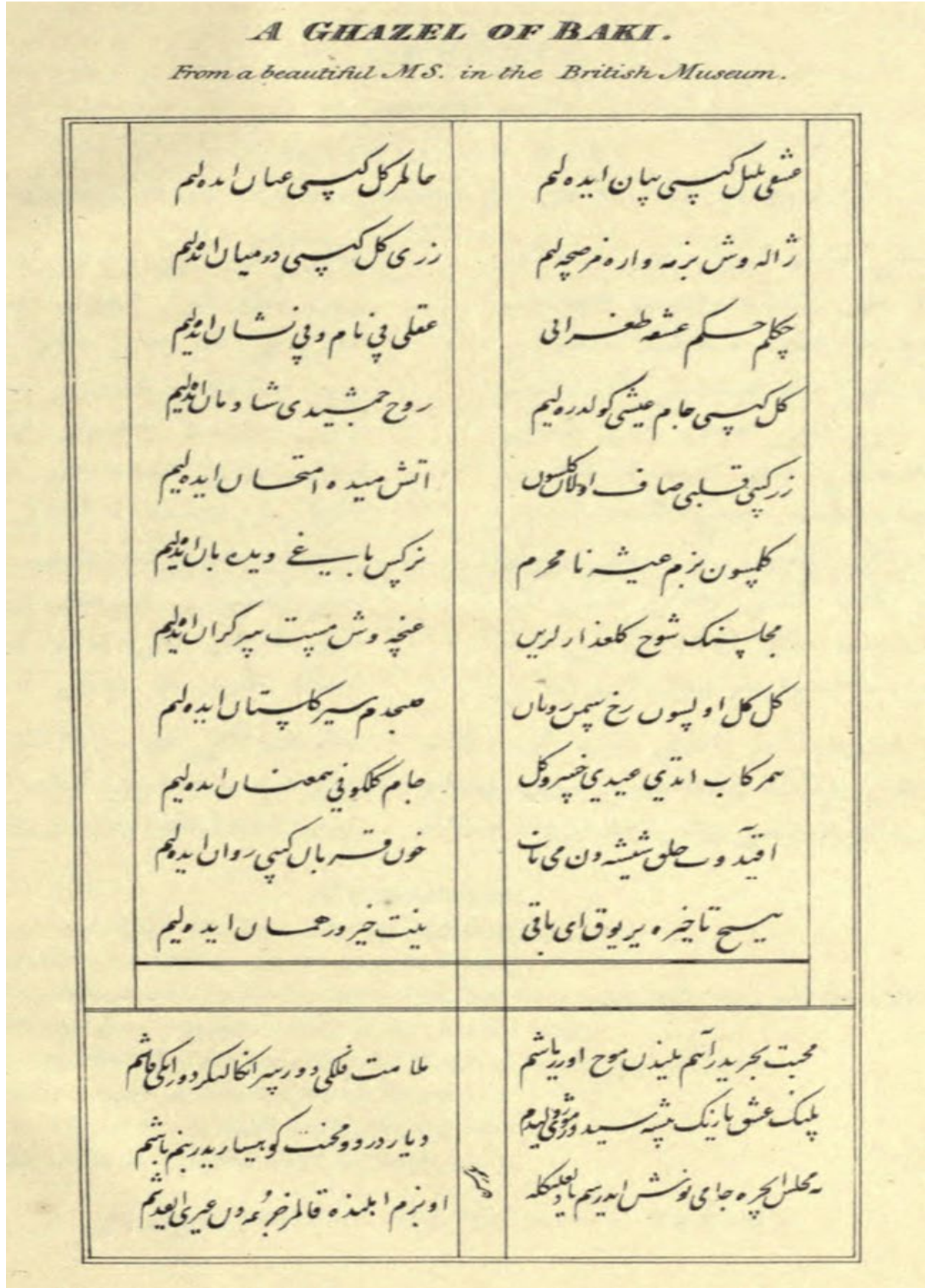
- TARLAN, Ali Nihad (1985). *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TATCI, Mustafa (2012). *Yunus Emre: Divan-ı İlahiyat*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- TATCI, Mustafa. "Yûnus Emre". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/600-606. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- TATCI, Mustafa (2023). *Yûnus Emre Hayatı ve Dîvânı*. İstanbul: H Yayınları.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1972) (Haz.). *Yunus Emre Divanı* (1972). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1990) (Haz.). Süleyman Çelebi. *Mevlid (Vesilet-ün-Necat)*. İstanbul: MEB Yayınları.
- TURAN, Şerafettin. "Kemalpaşazâde". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- TUTSAK, Sadiye (1996). *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- UĞUR, Abdullah (2019). *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân and his Envârü'l-Âşîkîn (Introduction and critical edition)*. Part I. Cemal Kafadar, Gönül A. Tekin (eds.). *Sources of Oriental Languages and Literatures (SOLL)* 140. Massachusetts: Harvard University.
- USLU, Ahmet (2007). *Sürûr-i Müverrih'in Manzum Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin 51-250)*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- UZUN, Mustafa İsmet. "Nahîfî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32, 297-299. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- WELLS, Charles (1891). *The Literature of the Turks: A Turkish Chrestomathy*. Londra: Bernard Quaritch.
- YAVUZ, Kemal - Orhan Yavuz (2016) (Haz.). *Muhibbî Dîvânı 1-2*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Ekler:

1. Aleksandros Konstantinidis'in 1874 yılında İstanbul'da yayımladığı *Othomaniki Grammatiki* (Sarf-ı Osmanî) isimli eserinde Abdurrahmân Sâmî Paşa'nın "Fu'âd Paşa Merhûmun Vefâtına Söylenen Târîhdir" başlıklı şiiri:

2. Arthur Lumley Davids'in 1832 senesinde yayımladığı *A Grammar of the Turkish Language* isimli eserinden Bâki'ye ait "Aşkî bülbül gibi beyân edelim" ve "Mahabbet bahridir âhım yelinden mevc urur yaşım" başlıklı gazeller:

3. Georg Jacob'in 1916 senesinde yayımladığı *Hilfsbuch für Vorlesungen über das Osmanisch-Türkische I* isimli eserinde Muhibbi'nin "Allâh Allâh diyelüm sancak-ı şâhî çekelüm" başlıklı gazelinden bir kesit:

Ein Kriegslied Sultan Soliman des Grossen.

Sultan Soliman der Prachtige (1520—66 D.), uns von Jugend auf als Belagerer Wiens und Szigeths bekannt, den Türken, die Sülejman sprechen, vornehmlich als der große Gesetzgeber (Kanuni), hat wie die meisten Padiſchahe der Osmanen formvollendete Gedichte ſufiſchen Inhalts geſchaffen. Sein Dichtername (Pseudonym *teẖallüs*) iſt Muhibbi. Seine türkiſchen Gedichte — er verfaßte auch perſiſche — wurden in Konſtantinopel 1308 h (1890/1 D.) gedruckt. In dieſer Sammlung S. 120 befindet ſich folgendes Kampf- lied, von dem ich vermute, daß es im Juni 1534 entſtand, als Soliman zum perſiſchen Feldzug aufbrach, der die Eroberung Bagdads zur Folge hatte. Versmaß: Remel.

۱ الله^۱ الله ديهلم سنجق^۲ شاهي چکهلم
 یورو یوب هر یکان^۳ شرقه سپاهی چکهلم
 ۲ ایکی یردن قوشنال^۴ ینه غیرت^۵ قوشغن
 بوله شوب^۶ توزله طیراغه بو راهی چکهلم

1) Die zweite Silbe verkürzt! 2) Auch in Prosa verbinden ſich die Adjektive, die „großherrlich“ bedeuten, mit türkiſchen Substantiven durch das i der Izâfet, ſo donanma-ji-humajun die kaiſerliche Flotte. 3) Generalkonſul Mordtmann belegt هر یکان noch aus Feridun, Münschiat, 2. Ausg. 1. Band S. 419. 4) kuschankmak ſich umgürten. 5) ʔajret iſt der mutige Be- tätigungseifer für Religion und Vaterland. 6) bulaschmak ſich mit etwas miſchen.

4. Mihran Apikyan'ın 1886 yılında yayımladığı *Chashak Osmanean Gragitut'ean* (Mezak-i Edebiyyat-ı Osmaniyye) isimli eserinde Nabî'nin divanından "Bilâ-garaz ve İvaz Dünyada Bir Şey Olmaz" başlıklı hicviye:

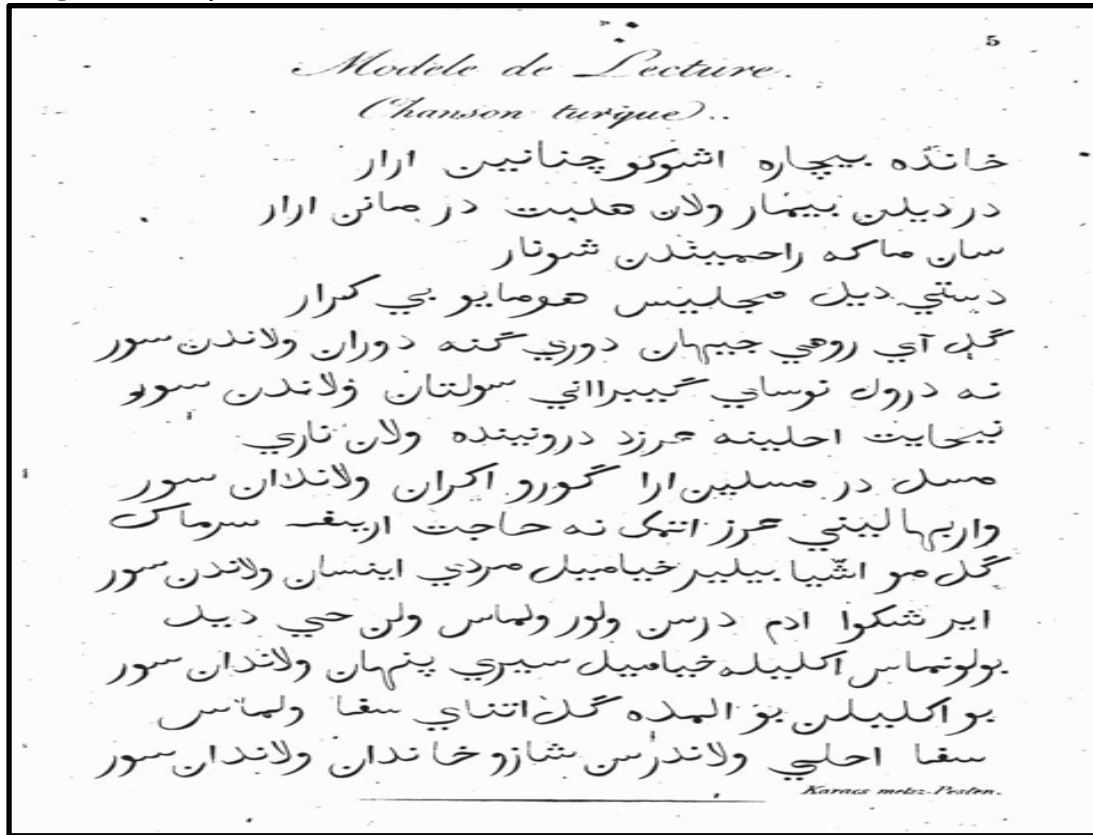
مرحمہ دار . چاشاک ، چاشاک . خدا . چاشاک . چاشاک .
 چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک .
 چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک .
 چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک .
 چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک .
 چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک .
 چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک . چاشاک .

﴿ بلاغرض و عوض دنیاہ برشی اولمز ﴾

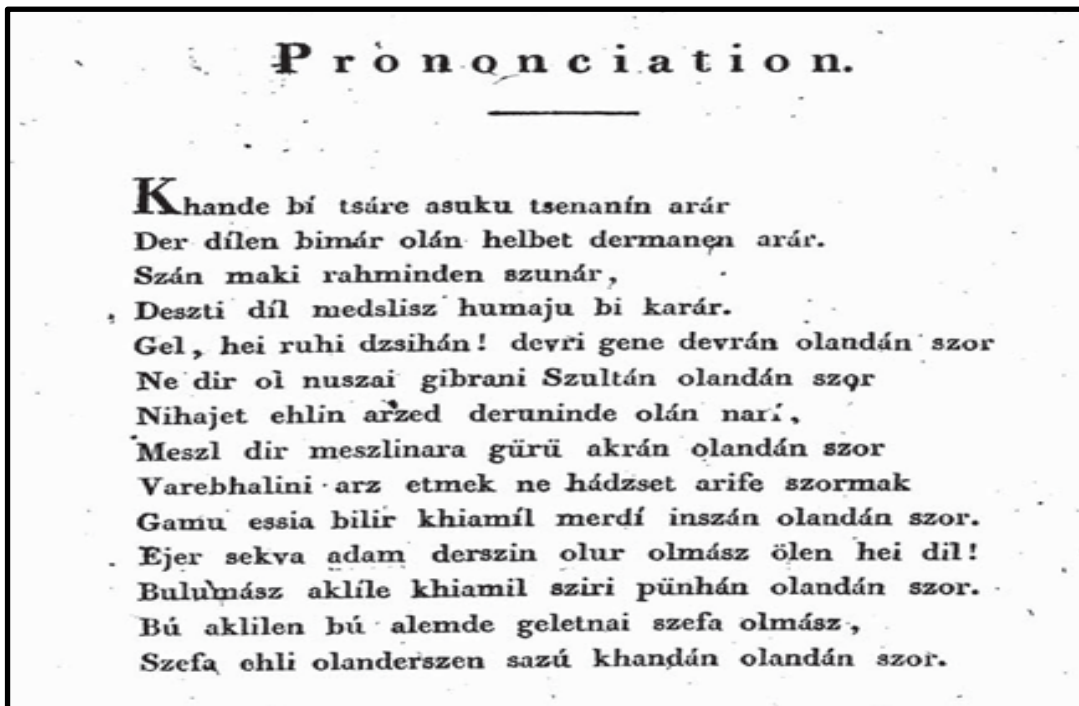
ویرمزدی کسه کسه به نان منت اولسه
 بر مصلحت کورلمز ایدی رشوت اولسه
 خلقک میانہ سنده بولنمزدی اتحاد
 مشربلرنده واسطه خست اولسه
 کندی وجودینه بیلہ قیمرزدی مالی خلق
 قصد نمایش شرف وشوکت اولسه
 یوق بی غرض معاملہ اهل زمانہده
 کسه عبادت ایتمز ایدی جنت اولسه
 تحصیل علمک اوستنه ترجیح ایدرمی ناس
 تحصیل مال واسطه رفعت اولسه
 کیاب ایدی میان لئیمانده امتزاج
 ماینده علاقه جنسیت اولسه
 باد برودت ایدردی فسرده بدنلرین
 نار طمع مؤدی کرمیت اولسه
 ایتمز ظهور عرصہده برکسه دن کرم
 ضمنتده قصد داعیه شهرت اولسه

5. Jean Ch. Besse'nin 1829'da hazırladığı *Abrégé de la Grammaire Turque*'te geçen "Hande bî-çâre âşuk u cânânın arar" başlıklı Nâhîfî gazeli:

Arap harfli versiyonu

Latin harfli versiyonu

6. G. B. Podesta'nın *Cursus Grammaticalis Linguarum Orientalium: Scilicet Arabicæ, Persicæ et Turcicæ III* adlı eserinde Süleyman Çelebi'nin divanından "Ey risâlet çarhı üzre mâh-ı tâbân" başlıklı şiir ve bu şiirin Latince tercümesi:

Nonnunquam autem ut hîc insinuaturn est , affixum turci-
cum pleonasticum tertie personæ, sola kesra notari solet, ut مَنَكَّ
أَوَّلَ عَمَلَةٍ جَوَابُكَ نَدَايَسَهُ أَنَّكَ دَخِي جَوَابِ أَوَّلُور
*Responsum tuum ad eos defectus, quaecunque sit, erit ejus etiam
responsum. Col. Islam. Item ibidem مَوَكَّتَابُكَ مَقْصُودِ Hujus li-
bri intentio est أَوَّلُ قَاضِي حُكْمِ أَوَّلِي أَوَّلِدُوغْدَنُ ex eo,
quia illius judicis sententia, prastantior fuit. Col. Isl.*

ای رسالت چرخ آزره ماه تابان

ای شریعت عرش آزره شاه سلطان

*O Prophetia caelestis orbis, propter semitam fulgentis
Luna.*

*O à DEO & Phropheta promanantis legis solium,
ob semitam Regis Dominantis.*

Hæc regula Quotiescunque & verbis (quoad id quod juxta
regulam turcicam genitivi casus esse debet) communicabilis esse
videtur, si circumscriptio rei perverbum, se ut nomen habeat,

v. g. مَرَكَمَنَهُ عِلْمِ مَجْلِسِنَدَه حَاضِرِ أَوَّلَسَه بِيكْ كَر خَج بِيكْ

si quis in con-
fessu scientia prasens fuerit, ac si mille vicibus peregrinationem &
mille vicibus in bello fuisset, & mille mancipia eliberavisset, merce-
dem ejus inveniet. Col. Isl. Dicitur ثَوَابِنِ istud affixum ad